



ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

SERIE NOUĂ
NR. XXI, 2025



EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Colegiul de redacție

Dr. **STEFAN ALEXANDROV** (National Institute of Archaeology and Museum, Sofia), Dr. **SANDA BALESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France), Dr. **CONSTANTIN BĂJENARU** (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), Dr. **RADU BĂJENARU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **LUMINIȚA BEJENARU** (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române - Filiala Iași), Prof. Dr. **CLIVE BONSALL** (University of Edinburgh, U.K.), Prof. Dr. **NIKOLAUS BOROFFKA** (Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung, Berlin, Germany), Dr. **PIERRE DUPONT** (Université de Lyon, CNRS, France), Dr. **UWE FIEDLER** (Berlin, Germany), Dr. **RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **DOMINIC MOREAU** (Université de Lille, Centre de recherche HALMA-UMR 8164, France), Dr. **CORIOLAN OPREANU** (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca), Prof. Dr. **ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), Dr. **ALEXANDER RUBEL** (Institutul de Arheologie, Iași), Dr. **VIORICA RUSU-BOLINDEȚ** (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), Dr. **ANGELA SIMALCSIK** (Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române – Filiala Iași), Academician **VICTOR SPINEI** (Institutul de Arheologie, Iași), Prof. Dr. **ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), Prof. Dr. **ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France)

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESCU – redactor-șef
ADRIAN IONIȚĂ – redactor-șef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, MIRCEA DABÎCA, ADRIAN DOBOȘ, RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, ANDREI MĂGUREANU, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, DANIEL SPÂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

DANA COSTIN, MĂDĂLINA MIHĂILĂ – secretare de redacție

OFELIA COȘMAN, SILVIU ILIUȚĂ – prelucrare ilustrație și tehnoredactare
PIERRE DUPONT (limba franceză), **ROXANA DOBRESCU** (limba franceză), **CLIVE BONSALL** (limba engleză), **ADINA BORONEANȚ** (limba engleză) – consultanți limbi străine
ROMEO CÎRJAN – design copertă

www.mcajournal.ro

Orice corespondență se va trimite Comitetului de redacție pe adresa: Str. Henri Coandă nr. 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62 și iab.redactie@gmail.ro.

**Toate lucrările publicate în revista *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt recenzate de specialiști în domeniu.
(peer-reviewed journal)**

**Revista *Materiale și Cercetări Arheologice* este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Redactori Editura Academiei Române: **ADRIAN MIRCEA DOBRE**
Tehnoredactor Editura Academiei Române: **MARIANA MOCANU**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro, periodice@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

S.C.MANPRESS DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, România, tel./fax: 4021-314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

DEREX COM S.R.L., e-mail: derec_com@yahoo.com.

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

PALEOLITIC / PALÉOLITHIQUE / PALAEOLITHIC

Adrian DOBOȘ	
Scurta viață fericită a lui <i>Australanthropus olteniensis</i>	5
The short happy life of <i>Australanthropus olteniensis</i>	

ENEOLITIC / ÉNÉOLITHIQUE / ENEOLITHIC

Raluca KOGĂLNICEANU	
A rhomboidal clay plate from Iepurești – <i>La Islaz</i> (Giurgiu County)	11
Adela KOVÁCS, Constantin APARASCHIVEI	
Vessels with zoomorphic painted decoration in the collections of the Botoșani County Museum	19

EPOCA BRONZULUI / L'ÂGE DU BRONZE / BRONZE AGE

Monica MĂRGĂRIT, Pavel MIREA	
Patinele din os: analiza comparativă a unor piese arheologice și etnografice	57
Bone skates: a comparative study of archaeological and ethnographical artefacts	
Alin FRÎNCULEASA, Octav NEGREA, Eduard GHINEA	
Tumuli preistorici cercetați în anul 2024 în localitatea Păulești (jud. Prahova).....	69
Prehistoric burial mounds investigated in 2024 in Păulești (Prahova County)	
Gabriel VASILE	
Înmormântări tumulare pre-Yamnaya – Yamnaya recent descoperite în Câmpia Română, la Păulești (jud. Prahova). Analiză antropologică	97
Recently investigated pre-Yamnaya – Yamnaya mound burials from Păulești (Prahova County) in the Romanian Plain. An anthropological study	

EPOCA FIERULUI / L'ÂGE DU FER / IRON AGE

Dragoș MĂNDESCU, † Florin MOȚEI	
Între lumi și între epoci. Mormântul unui călăreț războinic în sud-estul Transilvaniei.....	107
Between worlds and between ages. A raider burial in south-eastern Transylvania	
Daniel SPĂNU	
About the sinuous fibulae (<i>Geschweifte fibeln</i>) in Romania	123

EPOCA GREACĂ / ÉPOQUE GRECQUE / GREEK PERIOD

Pierre DUPONT, Alexandre BARALIS, Alexey GOTSEV, Emil NANKOV, Vyara PETROVA, Tsvetelina SLAVKOVA	
The assumed “Pistiros” <i>emporion</i> . Preliminary inquiries about its trade purveyors.....	133
Ergün LAFLI, Maurizio BUORA, Fatih Hakan KAYA	
Hellenistic fibulae and pottery in Eastern Galatia	141

EPOCA ROMANĂ / ÉPOQUE ROMAINE / ROMAN PERIOD

Alev ÇETİNGÖZ	
Ancient Greek, Roman and Byzantine glass works from Cilicia	157
Yavuz YEĞİN	
A ring with a gemstone depicting Hermaphrodite from the Balgat tomb in Ankara.....	169
Işık ADAK ADIBELLI, Erkan ALKAÇ	
Certain amphora groups from the Roman Baths and the Olive Market of Tarsus: Sinope, Shelov Type D and Zeest 80	175
Theodor ISVORANU	
Monede din perioada romană provenite din vechile săpături arheologice de la Romula	183
Roman coins from the early archaeological excavations at Romula	
Bianca-Elena GRIGORAŞ, Adriana PANAIT	
Cooking wares from Tropaeum Traiani.....	197

EPOCA MIGRAȚIILOR / ÉPOQUE DES MIGRATIONS / MIGRATION PERIOD

Silviu ENE, Talida RADU, Alin DIACONU, Ștefan MARIȘ	
Descoperiri arheologice pe traseul autostrăzii A7 Ploiești–Buzău. Cercetarea preventivă a sitului Conduratu 1 (km 19+350 – 20+750). Campania 2022–2023.....	239
Archaeological investigations on the A7 Motorway (Ploiești–Buzău): preventive research at Conduratu Site 1 (km 19+350 – 20+750), 2022–2023 season.	
Erwin GÁLL, Réka FÜLOP, Szabolcz NAGY	
From the Central Region towards the peripheries. A chronological analysis of a prestige good – the mount ornamented sabretache	291
Tiberiu VASILESCU, Dorin SÂRBU, Erwin GÁLL, Gabriel VASILE	
Nomazi și nomadism în Câmpia Română? Mormintele din secolele X–XII de la Cioceni – <i>tumul</i> , jud. Prahova	315
Nomads and nomadism in the Romanian Plain? The 10 th –12 th burials of Cioceni – <i>Burial Mound</i> (Prahova County)	

EPOCA MEDIEVALĂ / ÉPOQUE MÉDIÉVALE / MIDDLE AGES

Adrian IONIȚĂ	
Date noi despre cetatea Poenari (jud. Argeș).....	341
New data on the Poenari fortress (Argeș County)	
David BACIU	
Notă asupra materialului faunistic de la Cetatea Poenari	363
Note on the faunal assemblage from the Poenari Fortress	
Daniela MARCU ISTRATE, Gabriel IZDRĂILĂ, Sebastian DOBROTĂ	
Cetatea Făgăraș – cercetări arheologice pe latura de sud-est a incintei exterioare (clădirea corpului de gardă)	367
Făgăraș Fortress – Archaeological research in the south-eastern area of the outer ward (the guardhouse)	

RECENZII / COMPTES RENDUS / BOOK REVIEWS

Radosław Liwoch, Małgorzata Wawer, Dakowie nad górnym Dniestrem. Eponimiczne cmentarzysko kultury Lipickiej w Lipicy Górnej (Ukraina)/The Dacians on the Upper Dniester. The eponymic cemetery of the Lipitsa Culture in Verhna Lipica (Ukraine), Tom XIV, seria Biblioteca Muzeului de Arheologie din Cracovia, Cracovia, 2024, 402 pagini, 163 figuri, ISBN: 978–83–911543–4–2 (seria), ISBN: 978–83–956157–9–5 (tom), (Mihai Purici)	419
Ioan Marian Țiplic, Putere și religie în Transilvania, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 424 pagini, ISBN: 978-606-020-860-0 (Raluca Postolea)	420
Abrevieri / Abréviations / Abbreviations.....	425

DATE NOI DESPRE CETATEA POENARI (JUD. ARGEȘ)

Adrian IONIȚĂ

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Academia Română, București, e-mail: aionita67@yahoo.com

In memoriam Gheorghe I. Cantacuzino (1937–2019)

Keywords: fortress, 14th–16th centuries, donjon tower, ceramics, nails, arrowhead, gold coin

Abstract: Poenari Fortress is the most impressive monument of medieval military architecture in Wallachia, with an exceptional position, located on a rocky peak with steep slopes, rising above the valley of the Argeș River. The initial core of the fortification is a tower (donjon) of approximately square plan, which was later surrounded by a courtyard flanked by semi-circular towers. The structural difference between the two construction phases is obvious and is often noted – the square tower was built entirely of stone, while both the curtain walls and the semi-circular towers were built of stone and brick. The two main construction phases archaeologically revealed during the extensive excavations of 1968–1970, when the first restoration of the monument was carried out, were dated to the first half of the 14th century and the middle of the 15th century. In the second half of the 16th century, the fortification ceased to be functional. In November 2023, a new renovation project of the fortress was carried out, and a short archaeological campaign was conducted, focusing only on the interior of the donjon, the oldest part of the fortification. This excavation, although extremely limited and complicated by many factors, allowed several observations that completed the data known from the earlier research. In the central southern part of the tower, a roughly quadrangular pit was discovered, neatly carved into the native rock on which the tower was built. In its filling were found two ceramic fragments, two iron nails, an arrowhead, and a gold coin, issued by Johannes of Hunyadi in 1446. Inside the tower, 18 ceramic fragments, three nails and 22 animal bones were also found. The presence of the gold coin at the Poenari fortress has a special significance, the complex carved into the rock in the keep tower could be considered a hiding place. This confirms the hypothesis, based on 1509 foreign source, that Poenari fortress served as a storage place for the royal treasure or part of it.

Cuvinte-cheie: cetate, secolele XIV–XVI, turn donjon, ceramică, cuie, vârf de săgeată, monedă de aur

Rezumat: Cetatea Poenari este cel mai impresionant monument de arhitectură militară medievală din Țara Românească, beneficiind de o poziție de excepție, pe un vârf stâncos cu pante abrupte, care se înalță deasupra văii râului Argeș. Nucleul inițial al fortificației îl constituie un turn (donjon), de plan aproximativ pătrat, înconjurat, într-o etapă ulterioară, de o curtină flancată de turnuri semicirculare. Deosebirea structurală între cele două faze constructive este evidentă, fiind remarcată în dese rânduri – turnul pătrat a fost clădit numai din piatră, în vreme ce, pentru cortine și turnurile semicirculare, s-a utilizat atât piatra, cât, mai ales, cărămida. Cele două faze constructive principale, identificate arheologic în urma săpăturilor extinse din anii 1968–1970, când s-a realizat și prima restaurare a monumentului, au fost datate în prima jumătate a secolului al XIV-lea, respectiv la mijlocul secolului al XV-lea, în cea de-a doua parte a veacului al XVI-lea fortificația pierzându-și funcționalitatea. Cu ocazia derulării unui nou proiect de renovare a cetății, în noiembrie 2023, s-a desfășurat o scurtă campanie arheologică, care a vizat doar interiorul turnului donjon, partea cea mai veche a fortificației. Această săpătură, deși extrem de limitată și condiționată de numeroși factori, a permis obținerea mai multor observații, în completarea datelor cunoscute din vechile cercetări. În partea central sudică a turnului, s-a descoperit o groapă de formă aproximativ patrulateră, cioplită îngrijit în stânca nativă pe care s-a zidit turnul. În umplutura acesteia s-au găsit două fragmente ceramice, două cuie de fier, un vârf de săgeată și o monedă de aur, emisă de lancul de Hunedoara în anul 1446. În interiorul turnului au mai fost descoperite: 18 fragmente ceramice, trei cuie și 22 de oase de animale. Prezența monedei de aur la cetatea Poenari are o semnificație aparte, sugerând rolul de tainiță pentru complexul cioplit în stâncă din turnul donjon. Se confirmă astfel ipoteza, bazată pe mențiunea unui izvor străin din anul 1509, potrivit căruia cetatea Poenari a servit ca loc de depozitare a tezaurului domnesc sau a unei părți a acestuia.

Cetatea Poenari se situează în regiunea muntoasă din nordul județului Argeș, la aproximativ 2 km nord de satul Căpățânenii Ungureni (com. Arefu), la 4 km sud de barajul Vidraru și la 27 km nord de Municipiul Curtea de Argeș (Fig. 1/1).

Învăluită într-un aer de legendă, Cetatea Poenari este cel mai impresionant monument de arhitectură militară medievală din Țara Românească, beneficiind de o poziție de excepție, pe un vârf stâncos cu pante abrupte, la aproximativ 800 m altitudine. Singurul acces la acest vârf, înconjurat pe trei părți de râul Argeș, îl constituie o creastă/șa îngustă, care îl leagă de muntele învecinat¹. Locul este deosebit de pitoresc, dar tot atât de greu accesibil, oferind o remarcabilă protecție naturală cetății de pe stâncă. Această creastă muntoasă a fost întărită ingenios, în funcție de configurația terenului, cu elemente zidite, rezultând o fortificație aproape inexpugnabilă.

Nucleul inițial al fortificației îl constituie un turn (donjon), de plan aproximativ pătrat, cu laturile măsurate la exterior de peste 8,00 m și ziduri groase de circa 2,00 m. Într-o etapă ulterioară, turnul pătrat a fost înconjurat de o curtină de dimensiuni mari (lungime 60 m, lățime 10–15 m), urmărind configurația alungită a crestei pe direcția V–E. Incinta a fost prevăzută cu turnuri semicirculare, dintre care se mai păstrează astăzi doar trei. În colțul de nord-vest, lângă turnul donjon, se afla un turn mare semicircular, care îndeplinea rolul de turn de poartă, intrarea propriu-zisă în cetate făcându-se printr-o deschidere îngustă și boltită. În imediata apropiere, în colțul de sud-vest, se afla un altul, semicircular, cu dimensiuni mai mici. Alte două turnuri, asemănătoare, se păstrează în partea sudică a cetății, unul în colțul de sud-est, celălalt aproximativ la mijlocul curții sudice. Foarte probabil, a mai existat un turn similar și în partea de nord-est, dar partea nordică a stâncii, pe care era clădită cetatea, s-a prăbușit din vechime², pe acea latură mai păstrându-se resturile unei cisterne pentru apă. În interior se mai aflau câteva ziduri, dintre care unul, adosat turnului pătrat, în apropierea colțului de sud-est, ca o continuare a laturii sudice, se îndrepta către NE, putând fi surprins doar până la porțiunea prăbușită, iar un altul, scurt, oblic, lega acest zid de curtea nordică, delimitând un spațiu aproximativ trapezoidal între acestea și latura estică a turnului donjon. Alte două ziduri, formând un unghi drept, se aflau în relație cu zidul sudic de incintă, dintre cele două turnuri semicirculare, în jumătatea estică a cetății. În afara acestor două etape constructive majore, cetatea a mai suferit reparații și transformări de mai mică importanță, așa cum sunt, de pildă, și ultimele două ziduri descrise mai sus sau deschiderile cu rol de tragere de la unul dintre turnurile semicirculare. Accesul către cetatea aflată pe stâncă se făcea pe un drum susținut de un zid de

sprijin, care ocolea fortificația în zona ei de vest și nord-vest, ajungând la turnul semicircular de nord-vest, unde se afla singura intrare, deschiderea fiind spre nord, în apropierea turnului donjon, după cum am mai amintit (Fig. 2/1).

Deosebirea structurală a celor două faze constructive este evidentă, fiind remarcată în dese rânduri – turnul pătrat a fost clădit numai din piatră, în vreme ce pentru cortine și turnurile semicirculare s-a utilizat atât piatra, cât și, mai ales, cărămida. În plus, turnul pătrat nu se leagă constructiv de restul zidurilor cetății. Cele două etape constructive principale, identificate arheologic, au fost date în prima jumătate a secolului al XIV-lea, respectiv la mijlocul secolului al XV-lea, în cea de-a doua parte a veacului al XVI-lea fortificația încetându-și funcționarea³ (Fig. 1/3).

Conform surselor scrise, cetatea, construită în două etape principale în cheile Argeșului, este cunoscută, cel mai adesea, sub numele de „Cetatea lui Țepeș Vodă”, denumirea avându-și originea în tradiția istorică, a cărei primă mențiune se află în cronică Țării Românești de la sfârșitul secolului al XVII-lea⁴. Cea de-a doua fază constructivă, și cea mai amplă, ar corespunde acestei tradiții, mai ales că lipsesc și mențiunile documentare ale cetății, anterioare celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea. Prima atestare este din anul 1481, fiind amintit „Ratea, pârcălab al Poenarilor”⁵, într-un document emis de Basarab (IV) cel Tânăr (Țepeluș) (1477–1482). Pentru scurt timp, în vremea domniei lui Radu de la Afumați (1522–1529), cetatea Poenari a fost cedată Ungariei, în schimbul posesiunilor Vințu de Jos și Vurpăr din Transilvania⁶. După pierderea posesiunilor transilvănene, ca urmare a morții lui Radu de la Afumați, cetatea revine la Țara Românească, fără a se cunoaște o dată exactă a acestui fapt. Cert este că, în timpul domniei lui Vlad Vintilă (1532–1535), în documente emise în cursul anilor 1534–1535, apar din nou pârcălabi ai cetății – „Jupan Diicul și Stan, mari pârcălabi ai cetății Poenari”⁷ și „Jupan Drăghici, mare pârcălab al cetății Poenari”⁸. În deceniile patru și cinci ale secolului al XVI-lea, numele cetății mai figurează și în alte surse, cum ar fi socotelile orașului Brașov, unde este amintit „Neagu de Poenari”⁹, precum și în scrierile lui Anton Verancsics¹⁰ – asupra cărora nu este cazul să insistăm. Tot atunci începea și decăderea ca importanță a cetății, marcată de deposedarea sa de satele ce-i aparțineau, „Poenarii și Cheianii și Căpățânenii cu tot hotarul”, care au fost dăruite de voievodul Radu Paisie (1534–1544) vistiernicului său

¹ Pentru a ajunge astăzi la cetate, a fost amenajată o cale cu aproximativ 1500 de trepte, care pornește din DN 7C (Transfăgărășan), de la marginea terenului pe care se află în prezent Campingul „Dracula” și în vecinătatea uzinei electrice aparținând de Hidroelectrica SA.

² Potrivit mărturiilor unor localnici, aceasta s-ar fi prăbușit, în urma unui cutremur, în anul 1915 (Cantacuzino 1971a, p. 212).

³ Monumentul a fost cercetat arheologic destul de extins de către Gheorghe I. Cantacuzino, în perioada 1968–1970, tot atunci realizându-se și prima restaurare a cetății de către Direcția Monumentelor Istorice.

⁴ *Istoria Țării Românești 1290–1690*, p. 4, 205.

⁵ *DRH B*, vol. I, p. 286–287.

⁶ Lapedatu 1909, p. 40–44; *Călători*, vol. II, p. 33–34.

⁷ *DRH B*, vol. III, p. 287, 289, 295.

⁸ *DRH B*, vol. III, p. 308, 313, 329.

⁹ „Nago de Ponayra” la 15 mai 1530 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, Bd. II, p. 227); „Nagoy de Poynayr” la 8 ianuarie 1542 și „Nago de Ponaÿrs” în 1543 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, Bd. III, p. 188, 242); vezi și: Lapedatu 1910, p. 184.

¹⁰ *Călători străini*, I, 1968, p. 404, nota 57.

Radu, cândva în anii 1542–1543¹¹. Se pare că, în timpul lui Mircea Ciobanul (1545–1552, 1553–1554, 1558–1559), cele trei sate revin domniei, redevenind ale cetății, ca o consecință a prierbieiei în Transilvania a vistiernicului Radu¹². Documentul din anul 1545, prin care Mircea Ciobanul întărea locuitorilor din Hareș (azi Arefu) vechile hotare ale satului, care fuseseră coterpote „dă satul cetății Poenarul, dă Căpățâneni și dă Cheeni”¹³, indică explicit proveniența numelui cetății de la satul Poenari (azi Poienari), aflat la 6 km sud față de aceasta. Menționarea împreună a celor trei sate¹⁴, ca obiect de danie, în mai multe acte din secolul al XVI-lea, sugerează că toate făceau parte din domeniul care deservea cetatea, deși doar pentru satul Poenari se specifică în mod explicit această legătură. Ultima mențiune a cetății în hrsoavele domnești este din vremea lui Petru cel Tânăr (1559–1568), în anul 1560, când este pomenit „jupan Milco, pârălab al cetății Poenari”¹⁵. La scurt timp după aceasta, foarte probabil, la presiunile exercitate de Imperiul Otoman, cetatea a fost abandonată, poate și distrusă parțial, căzând treptat în uitare.

Toponimul „Poinar” – cu referire la cetate – figurează și în câteva izvoare cartografice privitoare la țările dunărene, cum sunt hărțile lui Giacomo Gastaldi, tipărite la Veneția, în anii 1546, 1559, 1566, sau Antwerpen, în anul 1584, și harta lui Giacomo Franco, apărută la Veneția, fără precizarea anului¹⁶. Mențiuni cartografice din secolul al XVII-lea nu se mai cunosc, o dovadă în plus că fortificația își încetase funcționalitatea.

Mai târziu, ajunsă în stare de ruină, ea este pomenită ca fiind „Cetatea lui Negru Vodă”, provenind din tradiția populară, mai nouă însă decât cea care leagă cetatea de numele lui Vlad Țepeș, preluată și de către unii călători străini în secolele XVIII–XIX¹⁷. O asemenea atribuire, cu aer de legendă, ar avea justificare istorică, în cel mai bun caz greu de dovedit, pentru turnul donjon. Tot cu acest nume reapare și în izvoarele cartografice, pe hărțile militare austriece, începând cu ultima treime a secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea¹⁸ (Fig. 1/2).

Săpăturile arheologice preventive din anul 2023 s-au desfășurat în turnul donjon al cetății – partea cea

mai veche a monumentului, fiind condiționate de mai mulți factori, pe de o parte necesitățile proiectului, pe de altă parte condițiile meteorologice ale lunii noiembrie¹⁹. În același timp, a trebuit să ținem seama de faptul că, la restaurarea precedentă, din anii 1968–1970, intervențiile constructorului au perturbat destul de mult contextul arheologic. De asemenea, partea de sud a turnului a fost deja cercetată din punct de vedere arheologic printr-o secțiune (S.VIIIa/1970, cu dimensiunile de 4,40 × 1,50 m, acoperind aproximativ 1/3 din suprafața turnului)²⁰, limitându-se practic șansa de a descoperi lucruri noi. Cu toate acestea, rezultatele nu sunt neglijabile, servind atât scopurilor cunoașterii arheologice a monumentului, cât și proiectului constructiv actual.

Turnul este o construcție de plan aproximativ pătrat, cu ziduri groase de circa 2,00 m, doar latura sudică având 1,80 m. Dimensiunile exterioare sunt: 8,35 m (la N) × 8,40 m (la S) × 8,40 m (la E) × 8,30 m (la V); în interior, laturile, oarecum neregulate, sunt de: 4,35 m (la N) × 4,40 m (la S) × 4,45 m (la E) × 4,50 m (la V). Donjonul a avut trei niveluri, după cum indică golurile, vizibile în ziduri, constituind urmele grinzilor de lemn care sprijineau planșeele din același material. Nivelul inferior (-3,70 m), unde s-au desfășurat săpăturile, nu comunica cu exteriorul, accesul făcându-se de la nivelul al doilea, prin intermediul unei scări, probabil mobile. Intrarea, înaltă de circa 1,70 m, mai îngustă la exterior (circa 1,20 m) și evazată către interior (circa 1,60 m), se află pe latura estică, pornind de lângă colțul sud-estic al turnului. Pragul acestei intrări este considerat nivelul W ± 0 în interiorul cetății (Fig. 2/2–3). Pe peretele sudic al nivelului, cel cu intrarea în turn, se mai află o deschidere îngustă, cu rol de gură de tragere.

În consecință, săpăturile care fac subiectul acestui articol s-au concentrat în partea de nord a turnului. Au fost proiectate inițial două casete, cu dimensiunile de 2,00 × 2,00 m – C.1 în colțul de NV al turnului și C.2 în colțul de NE, cu un martor stratigrafic lat de 0,35 m între ele, care ulterior a fost desființat (Fig. 3). După efectuarea acestora, săpătura a fost extinsă cu 0,80 m către sud, pe toată suprafața turnului (Fig. 4/1), apropiindu-ne în felul acesta la circa 0,10–0,15 m de secțiunea practică în anul 1970.

Depunerile din interiorul turnului, până la stânca nativă, au avut o grosime de circa 0,25–0,30 m și constau din pământ maroniu-roșcat, resturi de piatră, mortar, cărămizi, argilă și nisip, provenit de la suportul pavimentului refăcut la restaurarea precedentă (Fig. 3/2, 5–6). Aceste depuneri au fost, în cea mai mare parte, grav afectate, datorându-se și compoziția și grosimea lucrărilor de restaurare din anii

¹¹ DRH B, vol. IV, p. 166.

¹² Acest fapt rezultă dintr-un document din anul 1585, când cetatea nu mai funcționa, prin care Mihnea al II-lea Turcitul (1577–1583, 1585–1591) dăruia cele trei sate Mănăstirii Vierăș (DIR B veac. XVI, vol. V, p. 210–211).

¹³ DRH B, vol. IV, p. 211, și DIR B veac. XVI, vol. II, p. 336, unde este datat în anul 1546.

¹⁴ Sub numele de Cheeni, care semnifică „satul din cheile Argeșului”, a fost desemnat inițial satul Corbeni, ai cărui locuitori proveneau din Corbii de Piatră, așezare aflată pe valea Râului Doamnei, evitându-se astfel o posibilă dublare a numelui.

¹⁵ DRH B, vol. V, p. 221–222.

¹⁶ Cantacuzino 1971, p. 270, nota 47, cu comentariile privind aceste surse. Pentru activitatea prolifică de cartograf a lui Giacomo (Iacobo) Gastaldi (Castaldi), vezi și Popescu-Spineni 1978, p. 136.

¹⁷ Sulzer 1781, p. 337.

¹⁸ Moldawier Wallachisch Militär Regiment – prima ridicare topografică, 1773–1774; așa-numita hartă Specht, 1790; a treia ridicare topografică, a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

¹⁹ Cercetările s-au desfășurat în luna noiembrie 2023 și au fost prilejuate de un nou proiect de punere în valoare a cetății, intitulat „Conservarea și consolidarea cetății Poenari”, planificat inițial pe durata a doi ani (2022–2023). Săpătura a vizat doar turnul donjon, întrucât urma să se construiască o scară fixă pentru accesul în interiorul acestuia și să fie înlocuit pavimentul actual (pus la restaurarea din anul 1970), ca ultimă etapă de renovare a monumentului.

²⁰ Din păcate, stratigrafia acestei secțiuni nu a fost ilustrată ori descrisă amănunțit în niciuna dintre publicațiile dedicate cercetărilor arheologice de la Poenari.

1968–1970²¹. Cu acea ocazie, se pare că turnul a fost golit aproape în totalitate²², afirmație sugerată de faptul că puținele materiale medievale rămase în solul răvășit de pe fundul turnului erau asociate cu obiecte contemporane (capace de sticlă, cioburi de sticlă, monede). O parte din pământul care a constituit umplutura veche a turnului a fost evacuată (împreună cu molozul din dărâmtura zidurilor, vechiul paviment din cărămizi și diverse alte resturi), iar o alta a fost reutilizată pentru ridicarea nivelului de călcare, fiind reșezată pe stâncă, în completare cu un strat de nisip, peste care se afla pavimentul de cărămizi. Materialele medievale pe care le-am mai găsit se aflau fie în pământul refolosit, fie în cel rămas printre denivelările stâncii, după cum vom arăta mai jos.

Ca observație principală se confirmă faptul că turnul a fost construit direct pe stâncă nativă, din piatră brută legată cu mortar var-nisip gălbui, de bună calitate. Aceasta nu este plană, având denivelări chiar și de 10–15 cm. Aproape pe toată suprafața cercetată s-au înregistrat urme de foc, stâncă nativă fiind înnegrită, existând în continuare chiar și fragmente de cărbune de la lemnul ars (Fig. 3/1, 4–6). Această realitate era necunoscută până acum, urmele puternice de foc putând avea mai multe explicații. Prima ar fi arderea vegetației pentru curățarea terenului, înainte de construirea turnului, iar cea de-a doua, că turnul ar fi avut, în prima fază, o podea de lemn, care a ars la un moment dat. Este exclus ca urmele de foc să provină de la grinzile carbonizate care susținuseră planșeele nivelurilor superioare, cercetările anterioare menționând prezența în interiorul turnului a unor asemenea resturi, alături de mult moloz și cărămizi sparte, dar nu direct pe stâncă, ci peste pavimentul de cărămidă amenajat în jurul mijlocului secolului al XV-lea²³.

²¹ Depunerile existente în cetate în timpul cercetărilor arheologice de atunci aveau grosimi de circa 0,70–0,80 m, peste care se aflau mari cantități de moloz (de până la 4 m) provenind din dărâmturile zidurilor. Stratigrafia generală înregistrată cu acea ocazie se prezenta astfel: pământ negru-cenușiu (humus pe stâncă), pământ nisipos cu multă piatră spartă, pământ negru-cenușiu cu urme de moloz, nivelare cu piatră și pământ, pământ cenușiu-castaniu cu urme de moloz, pământ negru-cenușiu cu piatră și cărămidă spartă, dărâmtură (Cantacuzino 1971, p. 275, fig. 6–7; 285, fig. 15–16).

²² După cum am mai menționat, nu există o situație stratigrafică în turn clar descrisă ori ilustrată a secțiunii arheologice efectuate înaintea lucrărilor de restaurare. Conform informațiilor disparate, rezultă că peste pavimentul de cărămizi dreptunghiulare (amenajat în jurul mijlocului secolului al XV-lea) se afla o depunere de 20–25 cm de pământ, ulterioară părăsirii cetății, conținând materiale (ceramică și cahle) databile în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, peste care era un strat masiv de dărâmtură (cu o grosime de aproximativ 2 m de la paviment), conținând moloz, cărămizi, resturi de bărne carbonizate, care susținuseră planșeele de lemn și cărămizi hexagonale de la un alt paviment (Cantacuzino 1971, p. 276, 278, 284; Cantacuzino 1971a, p. 212–213). Nu se precizează ce se afla sub pavimentul de cărămizi dreptunghiulare, grosimea până la stâncă a stratului de dedesubt, compoziția și materialele conținute, exceptând prezența unor cuie de șindrilă. Asupra acestor aspecte vom mai reveni pe parcurs cu citarea exactă a textelor de proveniență a informațiilor și cu unele comentarii desprinse din observațiile noastre.

²³ Cantacuzino 1971a, p. 213.

S-au observat, de asemenea, crăpături în stâncă nativă, care pot conduce la producerea de fisuri în zidurile turnului (după cum s-a și întâmplat deja în câteva locuri). La colțul de NV al turnului, la joncțiunea laturii de nord cu cea de vest, s-a constatat un rost în zidărie de aproximativ 0,10 m (Fig. 3/3), accentuat în timp, probabil, și de fisura constatată în partea de nord-vest a stâncii pe care s-a clădit turnul. Acesta este, se pare, și motivul pentru care latura interioară de vest a turnului este și cea mai lungă (circa 4,50 m).

În partea central sudică a turnului, la 1,30 m față de latura sudică, 2,10 m față de cea nordică, 1,60 m față de cea vestică și 2,00 m față de latura estică, s-a descoperit o groapă, de formă aproximativ patrulateră, cu laturile de 0,80 m (la N) × 0,60 m (la S) × 0,55 m (la E) × 0,80 m (la V). Groapa, cioplită îngrijit în stâncă, cu pereții drepecți, avea adâncimi diferite, partea nordică măsurând circa 0,27 m de la nivelul stâncii (0,57 m de la nivelul de călcare în turn; 4,27 m de la nivelul considerat W ± 0 intrarea în turn), iar partea sudică fiind adâncă de aproximativ 0,40 m de la nivelul stâncii (0,70 m de la nivelul de călcare în turn; 4,40 m de la nivelul considerat W ± 0 intrarea în turn) (Fig. 4; 5/1; 6/2). Laturile și adâncimile inegale ale gropii se datorează modului în care s-a spart stâncă în momentul ciopririi acesteia, intenția vădită fiind obținerea unui patrulater regulat (pătrat), cu laturi relativ egale (de circa 0,80 m). Umplutura gropii consta din același sol, în partea superioară a acesteia găsindu-se și 15 cărămizi, cu resturi de mortar pe ambele părți. A fost descoperit și un bolovan de dimensiuni mari (vizibil în Fig. 4/1), despre care nu putem afirma că se afla întâmplător acolo (oricum în poziție secundară) sau că a făcut parte din structura inițială a complexului, ca un fel de capac.

Cărămizile mai sus menționate sunt ușor neregulate, având dimensiuni de 24/25 × 15–16/17 × 4/4,5 cm (Fig. 12/2a–c), asemănându-se cu cele din zidurile ridicate în veacul al XV-lea. Foarte probabil, cu ocazia primei restaurări a cetății, s-a constatat, în timpul lucrărilor de nivelare în turn, că pământul se lasă în zona gropii (a cărei existență era necunoscută atunci) și s-a decis solidificarea umpluturii acesteia, prin punerea unor cărămizi din molozul aflat în turn și a pietrei amintite. Deși s-a constatat, în cadrul cercetărilor arheologice anterioare, faptul că, la mijlocul secolului al XV-lea, turnurile nou construite, dar și turnul donjon, au fost pardosite cu cărămizi dreptunghiulare²⁴, cele găsite în umplutura gropii nu pot proveni de la vechiul paviment, după cum inițial eram tentați să credem, deoarece nu prezintă urme de tocire și au mortar destul de consistent pe toate părțile. Aceasta dovedește că au fost utilizate la zidărie; ele provin fie de la construirea ori reparația curtinelor și a turnurilor semicirculare, fie din dărâmturile părții superioare a turnului donjon. Există indicii arheologice că turnul ar fi suferit modificări la ultimul nivel, poate chiar o supraînălțare cu încă un etaj, odată cu extinderea cetății în secolul al XV-lea sau, mai probabil,

²⁴ Cantacuzino 1971, p. 276.

În prima parte a secolului următor, la această operațiune întrebuintându-se și cărămizi. Cantitatea mare de diverse cărămizi, inclusiv cu rol decorativ²⁵, găsite în vechile săpături, sugerează o intervenție constructivă importantă la partea superioară, în prezent inexistentă, a vechiului turn donjon, zidit inițial doar din piatră.

În turnul donjon au fost găsite două feluri de cărămizi utilizate pentru pardoseli – cărămizi dreptunghiulare, ca în turnurile semicirculare, și hexagonale²⁶ (Fig. 12/1a–c), prezente doar aici, ceea ce ar indica două etape de amenajare. Autorul vechilor săpături considera că, prin cantitatea mare și locul descoperirii, cărămizile hexagonale ar fi provenit de la o pardoseală aflată la nivelul intrării în turn, susținută de grinzi de lemn și scânduri, deși pare mai greu de imaginat²⁷. O asemenea soluție tehnică este dificil de acceptat, în primul rând din cauza încărcării excesive a planșeului de lemn cu o greutate mare, la care se adăuga și greutatea persoanelor și a mobilierului din turn. În al doilea rând, cele două materiale sunt incompatibile din punct de vedere termic, astfel încât umezeala acumulată de cărămizi ar fi dus rapid la putrezirea planșeului de lemn. În plus, din cauza durtății suportului lemnos, cărămizile ar fi crăpat mult mai repede la interacțiunea fizică cu corpurile grele aflate deasupra. Toate acestea erau știute fără îndoială și de către meșterii medievali. De altfel, nici nu se cunosc analogii pentru pardoseli de cărămidă peste planșee de lemn, fie că sunt complicat de identificat arheologic în molozul prăbușit din interiorul diverselor turnuri medievale, fie că această chestiune nu a atras prea mult atenția specialiștilor.

Pornind de la datele arheologice de care dispunem, unele presupuneri pot fi, totuși, făcute. Poate că nu tot nivelul al doilea a fost pardosit cu cărămizi peste planșeul de lemn, ci doar o zonă mai mică, în care se afla o instalație de încălzit. În molozul din turn au fost găsite mai multe cahle și discuri ornamentale, smălțuite și nesmălțuite, indicând existența unei sobe²⁸, dar nu și nivelul pe care se afla. Judecând însă după numărul mare al cărămizilor descoperite, pare să fi fost o suprafață mai întinsă decât cea necesară instalației de încălzit. Oricum, ipoteza prezenței unei sobe având un suport din cărămizi hexagonale nu poate fi ignorată total²⁹. Mult mai probabil însă, este ca etajul superior, adăugat odată cu extinderea cetății sau, mai degrabă, cu ocazia modificărilor operate în prima parte a

secolului al XVI-lea, să fi fost sprijinit pe o boltă de cărămizi, podeaua acestuia fiind pardosită cu cărămizi hexagonale. Tot pe acest nivel pare să se fi aflat și soba, ale cărei resturi au fost găsite în dărâmătura din turn. O nouă etapă de amenajare a turnului, ulterioară mijlocului secolului al XV-lea, ar explica prezența a două tipuri de pavaje, cărămizile hexagonale fiind utilizate pentru amenajarea pardoselilor începând cu secolul al XVI-lea³⁰. Pentru ipoteza existenței unei bolți zidite ar mai pleda și grosimea mare a stratului de dărâmătură aflat în interiorul turnului, care conținea moloz cu cărămizi de construcție și hexagonale.

Din acest complex, a cărui umplutură a fost evident parțial perturbată de lucrările de restaurare din anul 1970, provin: un vârf de săgeată, două cuie, două fragmente ceramice, o monedă (Fig. 5) și câteva oase de animale. Pe baza acestora nu se poate proba existența complexului în prima etapă de funcționare a turnului donjon, dar nici nu poate fi exclusă. Dacă groapa a existat, este de presupus că a fost curățată cu ocazia punerii pavimentului de cărămidă sau, oricum, amenajată cu acea ocazie și nu mai târziu. Asupra rolului pe care l-a avut această groapă/casetă ne vom pronunța mai jos.

Materialele descoperite în turnul donjon sunt foarte puține și constau în 18 fragmente ceramice, un vârf de săgeată de fier cu tub de înmănușare, cinci cuie de fier, o monedă și 22 de oase de animale.

Vasele ceramice aparțin categoriei uzuale și sunt foarte fragmentate, forma acestora fiind greu de identificat cu precizie. S-au putut distinge trei funduri de oală (Fig. 7/5–6; 8/5–6), o buză dreaptă, decorată cu cinci caneluri, de la o oală cu gât înalt³¹ (Fig. 7/1; 8/1), și o toartă (Fig. 7/2; 8/2). Celelalte fragmente sunt din zona burților vaselor (Fig. 7/4; 8/4; 9; 10), unul singur având ca decor o canelură superficială (Fig. 9/18; 10/18). Toate fragmentele provin de la vase lucrate la roata cu turație rapidă, având în general pereții subțiri, pe un fund observându-se foarte clar urmele șnurului cu care a fost desprins de pe roată (Fig. 8/6). Pasta este în general omogenă, cu nisip fin ori foarte fin și mica în compoziție, arderea fiind oxidantă, în câteva cazuri incomplet. Culorile variază de la cărămiziu roșcat la brun și gălbui, trei fragmente având pete negre sau brun închis de la arderea secundară (Fig. 8/3; 10/10, 13). Aceleași caracteristici au fost constatate și pe fragmentele ceramice descoperite în timpul vechilor cercetări, în cantitate mai mare însă, ceea ce a permis și stabilirea unor

²⁵ Pe lângă cărămizile utilizate la construcție și paviment, s-au mai găsit cărămizi cu vârful ascuțit, provenind probabil de la o cornișă cu zimți și câteva cărămizi în formă de segment de cerc, toate dovedind atenția specială acordată turnului pătrat (Cantacuzino 1971, p. 279).

²⁶ Cărămizile hexagonale au laturile de 13 cm și grosimea de 5 cm și au urme de mortar pe o parte (conform observațiilor asupra singurului exemplar păstrat la Muzeul Municipal din Curtea de Argeș).

²⁷ Cantacuzino 1971, p. 276, 278. Ulterior, prezența unor pardoseli din cărămizi hexagonale peste planșeele de lemn, de la nivelurile doi și trei ale turnului, a fost acceptată, se pare, fără rezerve (Cantacuzino 2001, p. 149).

²⁸ Cantacuzino 1971a, p. 212–213.

²⁹ O platformă de cărămizi (dreptunghiulare), cu scopul de a susține o sobă, s-a descoperit, de exemplu, în turnul de sud-est al cetății (Cantacuzino 1971, p. 276).

³⁰ Pavimente din cărămizi hexagonale, de dimensiuni variabile (cu latura între 10 și 16 cm), datate în secolul al XVI-lea, au mai fost descoperite la mai multe biserici din Târgoviște: „Sf. Ioan”, Stelea Veche (Biserica III), Biserica Roșie, „Sfinții Împărați Constantin și Elena” (Diaconescu 2009, p. 45, 51–54, 57–58, 61), „Paraclis” – Curtea Domnească, Mănăstirea Viforâta (com. Aninoasa, jud. Dâmbovița) (informație de la dr. Florin Gabriel Petrică, cărăuia îi mulțumesc și pe această cale); Mănăstirea Valea (jud. Argeș) (Cristocșa et alii 2014, p. 20).

³¹ Astfel de buze de oale au mai fost găsite în cetate, fiind datate, pe baza analogiilor (Curtea de Argeș, Zimnicea, Coconi, Frumoasa, Bragadiru, Străulești-Măicănești), în ultima parte a secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea (Cantacuzino 1971, p. 281–282, fig. 12/9–10, 20).

forme³². După caracteristicile descrise mai sus, puținele fragmente găsite recent aparțin, în bună parte, celei de-a doua etape de funcționare a cetății – din jurul mijlocului veacului al XV-lea și până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Un alt argument pentru această încadrare ar fi acela că, în a doua etapă de construcție a cetății, în toate turnurile, inclusiv în vechiul donjon, după cum am mai menționat, a fost pus paviment din cărămizi; or, este de presupus că, în vederea acestei operațiuni, terenul a fost curățat, măcar în mare parte, dacă nu în totalitate, de depunerile anterioare.

Vârful de săgeată, cu o lungime totală de 4,8 cm, are partea activă piramidal alungită (2,2 cm), continuată cu un tub de înmănușare, sub forma unui con (Fig. 5/3; 11/24). Dimensiunile reduse și aspectul general conic al vârfului indică apartenența acestuia la un subtip mai rar întâlnit³³. Absența aripioarelor (element comun, de diverse forme, pentru majoritatea tipurilor de vârfuri de săgeți) făcea ca vârful să pătrundă mai adânc printre inelele din alcătuirea cămășilor de zale, asemănător oarecum bolțurilor de arbaletă (mai masive și, evident, mai grele decât vârful găsit de noi). Vârful a fost găsit în umplutura gropii cioplite în stâncă, ceea ce i-ar conferi o datare similară cu a celorlalte materiale din complex (fragmente ceramice, cuie, monedă), deși prototipul pare ceva mai timpuriu. La cetate, în săpăturile anterioare, s-a mai găsit un singur vârf de săgeată, tot cu tub de înmănușare, dar cu partea activă foliformă³⁴.

Cuiele sunt de două feluri – fără cap proeminent de baterie și cu cap circular-oval de baterie. Din prima categorie fac parte două exemplare. Primul are o lungime de 8,5 cm, tija dreptunghiulară în secțiune, cu capătul bătut ușor într-o parte și este foarte ascuțit (Fig. 11/19). Cel de-al doilea cui, cu o lungime de 7 cm, se aseamănă cu cel descris anterior, are însă tija dreptunghiulară puțin mai groasă și capătul lătit, ca o daltă, cu o foarte mică prelungire în sus. Este puțin îndoit spre capătul de baterie și pare să aibă vârful rupt (Fig. 11/20). Au fost utilizate la planșeele de lemn ale turnului, astfel de cuie (piroane) fiind găsite și anterior³⁵. Din cea de-a doua categorie fac parte trei cuie foarte asemănătoare. Capetele de baterie sunt aproximativ circulare, cu diametre cuprinse între 1,2–1,6 cm. Tijele, mai subțiri decât la precedentele, sunt oarecum rectangulare în secțiune, cu muchiile puțin vizibile, la o primă vedere părând chiar aproximativ rotunde³⁶. Două dintre aceste cuie au lungimi de 9,3 cm și 5,6 cm, sunt îndoit și mai păstrează resturi de lemn printre oxizii de fier (Fig. 5/6–7; 11/22–23). Au fost găsite în pământul din umplutura gropii cioplite în stâncă. Ultimul cui este cel mai bine conservat și are

lungimea de 6 cm (Fig. 11/21). Puteau să aibă întrebuințări multiple, dar cele două, mai scurte, par să fi fost folosite, în special, la șindrila care acoperea turnul, descoperirea unor cuie cu acest rol, dedesubtul pardoselii de la primul nivel al turnului, fiind amintită și în vechile săpături³⁷. Un asemenea context ar indica fie o distrugere a acoperișului și planșeelor de lemn în prima etapă de funcționare a turnului, urmată de o refacere și pardosire cu cărămizi la mijlocul secolului al XV-lea, fie că aceste cuie nu erau de la acoperiș, ci de la o podea de lemn aflată la primul nivel. O distrugere prin incendiu a elementelor de lemn ar putea explica, în ambele cazuri, urmele puternice de arsură observate pe stâncă, în interiorul turnului.

Cuiele de fier, de diverse forme și dimensiuni, sunt artefacte des întâlnite în siturile medievale și premoderne, neavând o relevanță cronologică, ci funcțională, fiind, în majoritatea cazurilor, în conexiune cu elementele de lemn utilizate la construcții ori la diferite obiecte. Din acest motiv, o înșiruire de analogii nu este tocmai productivă. Aș menționa, totuși, pentru similaritatea tipului de sit și a datării, piesele găsite în cetatea de la Carașova³⁸ și, pentru diversitate, pe cele de la Alba Iulia, un sit mult mai complex, cu o încadrare cronologică extinsă³⁹.

Am lăsat la urmă descoperirea cea mai spectaculoasă, și anume un gulden bătut la Baia, în anul 1446, aparținând lui Iancu de Hunedoara, în calitate de regent al Ungariei (1446–1452). Pe avers este legenda IOhAnES D h W R VNGARIE GV și un scut împărțit în patru câmpuri, două cu benzile orizontale ale Ungariei, într-unul crucea dublă, iar în celălalt corbul – emblema familiei de Huniade. Pe revers poartă legenda S LADISL - AUS REX și este înfățișat Ladislau cel Sfânt (1077–1095), în picioare, cu coroană și nimb, cu tunică și mantie, ținând securea în mâna dreaptă și globul cruciger în mâna stângă⁴⁰ (Fig. 5/2; 11/25). Piesa, cu greutatea de 3,56 g și diametrul 21 mm, este perfect conservată, fără urme de tocire care să indice că ar fi circulat o lungă perioadă de timp, fiind găsită în partea sudică, care este și cea mai adâncă, a complexului descris anterior. Monedele de aur descoperite în fortificații sunt rare; în plus, guldenul lui Iancu de Hunedoara constituie și o raritate numismatică, despre care nu se poate preciza dinamica în timp și spațiu a circulației ori modul de asociere în tezaur cu alte monede. De aceea, prezența acestuia la Poenari nu ține de hazard, ci trebuie să aibă o semnificație aparte, exemplare similare nemaifiind cunoscute în Țara Românească.

În lumina acestei descoperiri, putem considera complexul cioplit în stâncă din turnul donjon ca având rol de tainiță, conferind astfel o notă de veridicitate mențiunii lui Sebastian Compagni din Ferrara, din anul 1509, conform

³² Cantacuzino 1971, p. 281.

³³ Un exemplar similar, a cărui datare pare să fie în jurul anului 1400, a fost descoperit în piața centrală din Cracovia. Observație personală în timpul vizitei la Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.

³⁴ Cantacuzino 1971, p. 280, fig. 11/1.

³⁵ Cantacuzino 1971, p. 281.

³⁶ Aspectul acestora m-a făcut inițial să le consider moderne și să cred că au fost folosite la schelele de lemn în timpul restaurării din anul 1970.

³⁷ Cantacuzino 2001, p. 147, unde, din păcate, nu sunt și ilustrate, pentru a putea compara.

³⁸ Oța et alii 2011, p. 90, 94–95, 104, pl. VII/10–13; 106, pl. IX/4–5.

³⁹ Marcu Istrate 2008, p. 369–372, 703–704, pl. 195–196.

⁴⁰ Huszár 1979, p. 99, nr. 615. Moneda a fost identificată de către dr. Aurel Vilcu de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, cărui îi mulțumesc călduros pentru toate informațiile oferite.

căreia cetatea Poenari a servit ca loc de depozitare a tezaurului domnesc sau a unei părți a acestuia⁴¹. De altfel, ideea a fost susținută cu tărie de către P. P. Panaitescu, care, pornind de la această mențiune în izvorul străin, în asociere cu poziția retrasă în munți a cetății, aprecia că principala funcție era de păstrare a visteriei domnești și nu de supraveghere a vreunui drum⁴². Dacă moneda a ajuns în turnul de la Poenari în vremea lui Vlad Țepeș (1456–1462), cel care a extins cetatea la forma cunoscută astăzi, sau mai târziu, în timpul lui Radu de la Afumați (1522–1529), când fortificația fusese cedată Ungariei, iar aici s-a aflat o garnizoană maghiară, este dificil de spus. Foarte interesant însă, chiar în anul 1526, în preajma bătăliei de la Mohacs, voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya (1510–1526 și 1526–1540 ca rege al Ungariei), porunca brașovenilor să trimită 400 de florini, bani pe care regele Ungariei Ludovic II (1516–1526) îi încredințase acestora, către Petru Off, castelanul cetății Poenari, pentru a nu pierde cetatea⁴³, dovadă a importanței acesteia în sistemul defensiv antiotoman⁴⁴. Deși pare o simplă speculație, nu excludem faptul ca moneda găsită de noi să aparțină acestui moment, care, de altfel, nici nu a fost singular. Cu doi ani mai devreme, socotelile orașului Sibiu⁴⁵ menționează suma trimisă, prin intermediul lui Stan „Valahul” din Rips, castelanului din Poenari, Thoma Mysky⁴⁶, și, tot în anul 1524, binecunoscutul castelan de Făgăraș, Nicolae Thomory, scria sibienilor în legătură cu aprovizionarea cetății Poenari⁴⁷. Faptul că moneda este foarte bine păstrată și nu prezintă urme de tocire ar pleda pentru prima ipoteză, cert rămâne însă doar termenul *postquem* 1446.

Revenind asupra funcției cetății Poenari, fără îndoială că aceasta a îndeplinit mai multe roluri, în afara celui de păstrare a tezaurului. Conform documentelor, fortificația izolată pe creasta muntelui a servit, ocazional, ca loc de încarcerare pentru boierii căzuți în dizgrația domnitorului. Cunoaștem, dintr-o mențiune mai târzie, întâmplarea petrecută în vremea lui Vlad Călugăru (1481–1495), când boierul Milea, fiul lui Voico, al lui Tatul, care, sprijinind un alt pretendent la domnie, a căzut în mâna voievodului (Vlad Călugăru), care „l-a trimis să-l arunce în cetatea Poenari”.

Pentru a-l salva de la moarte cumplită, Voico, tatăl lui Milea, a oferit jupanului Gherghina, pârcălab al cetății, jumătatea lui din satul Topoloveni⁴⁸. Locul exact al detenției putea să fi fost chiar nivelul inferior al turnului donjon, unde se putea coborî doar prin intermediul unei scări mobile, sau vreunul dintre turnurile semicirculare, aparținând fazei a doua de construcție, din timpul lui Vlad Țepeș (1456–1462). Prima variantă corespunde foarte bine aspectului de temniță, dacă acceptăm faptul că aceeași încăpădere servea în paralel, din când în când, drept celulă și permanent ca loc de păstrare a tezaurului – desigur în tainița săpată în stâncă, despre care deținutul nu avea cunoștință.

Pârcălabul Gherghina, rudă a voievodului Vlad Călugăru și membru important în sfatul domnesc⁴⁹, este amintit și în anul 1507, în tratatul încheiat între Radu cel Mare (1495–1508) și Vladislav II Jagello, regele Ungariei (1490–1516)⁵⁰. Doi ani mai târziu, în anul 1509, Mihnea Vodă cel Rău (1508–1509) amenința, cu represaliile castelanului de Poenari, pe un brașovean, pentru plata unui împrumut⁵¹. În anul 1510, într-un document emis de Vlad cel Tânăr (1510–1512), este menționat între martori, alături de alți înalți demnitari ai Țării Românești, „jupan Danciul, pârcălab de Poenari”⁵². Toate acestea dovedesc funcțiile complexe ale cetății Poenari în structura organizatorică a Țării Românești. Despre rolul militar nu are rost să mai insistăm, o fortificație îndeplinind prin definiție scopul de apărare și refugiu. Date precise despre implicarea în lupte a cetății Poenari nu avem; există, totuși, două mențiuni în acest sens. Prima, cu aer de legendă, este relatarea târzie, din anul 1747, a mitropolitului Neofit, despre asediarea lui Vlad Țepeș de către turci (în anul 1462), în cetatea Poenari, și fuga sa în Transilvania⁵³. Cea de-a doua privește lupta lui Radu de la Afumați cu țărani, desfășurată la cetatea Poenari (în anul 1522), pentru care nu dispunem de amănunte, ci doar de o mențiune succintă pe piatra de mormânt a voievodului, aflată în biserica episcopală de la Curtea de Argeș⁵⁴. Cercetările arheologice mai vechi au scos

⁴¹ „*Poinar deinde castellum in acuta petra eminet, ubi pecuniae principis regionis custodiuntur*”, cetatea Poenari, ridicată pe o stâncă ascuțită, unde se păstrează banii principelui țării” (*Geographiae Sebastiani Compagni Liber VIII*, în Banfi 1947, p. 60–61).

⁴² Panaitescu 1961, p. 66–67.

⁴³ Hurmuzaki, Iorga, vol. XV-1, 1991, p. 289.

⁴⁴ Foarte probabil, tot în legătură cu întărirea cetății, în contextul confruntării preconizate, în iunie 1525, are loc vizita unor trimiși ai cetății Poenari („*castri Poyanar transsalpinensis*”) la Deva, la voievodul Transilvaniei (Hurmuzaki, Iorga, vol. XI, 1900, p. 849).

⁴⁵ Aceeași sursă menționează, cu alte ocazii, la 25 octombrie 1497 pe „Georgyn de Ponayr”, la 3 martie 1500 pe „Scherban de Ponar” și la 17 noiembrie 1500 pe „Stoÿan de Ponar” (*Quellen zur Geschichte Siebenbürgens, Bd. I*, p. 249, 274, 305).

⁴⁶ Hurmuzaki, Iorga, vol. XI, p. 846.

⁴⁷ Scrisoarea este scrisă personal de către Thomory, la 10 septembrie, chiar în Argeș („*Argias*”), foarte probabil, după ce influentul castelan de Făgăraș inspectase cetatea Poenari și constatare nevoile acesteia (Hurmuzaki, Iorga, vol. XV-1, 1911, p. 281).

⁴⁸ Documentul care relatează faptele petrecute în urmă cu aproximativ 80 de ani a fost emis în anul 1567 de către Petru cel Tânăr (1559–1568) – *DRH B*, vol. VI, p. 29. Dincolo de rolul cetății, documentul atestă și primul caz de mituire a unui înalt demnitar (pârcălab, membru în sfatul domnesc și rudă cu voievodul) al Țării Românești, prizonier fiind eliberat (fără acordul domnitorului) de către cel care trebuia să asigure detenția sa în cetate, în schimbul unor beneficii personale (jumătate din satul Topoloveni).

⁴⁹ Pentru rolul și însemnătatea pârcălabului de Poenari, vezi Stoicescu 1968, p. 216–217.

⁵⁰ „*Gyrgina castellanus castri Poynar*” (Bogdan 1905, p. 273).

⁵¹ Hurmuzaki-Iorga, vol. XV-1, p. 190.

⁵² *DRH B*, vol. II, p. 163.

⁵³ Neofit 1890, p. 719–720.

⁵⁴ Albu 2014, p. 100–101, fig. 51. Lupta respectivă este amintită, între cele 20 de războaie menționate pe piatra funerară, ca fiind cea de-a 14-a purtată de Radu de la Afumați. După succesiunea celorlalte bătălii, evenimentele au avut loc cel mai probabil între iunie și octombrie 1522. Inițial, partea de text referitoare la Poenari a fost publicată ca lupta „la cetate la Poenari cu *horanii*” (Iorga 1901, p. 149–150) și așa a fost preluată și de către Cantacuzino 1971, p. 268. Considerăm mai potrivită înlocuirea/traducerea cuvântului *horani* cu țărani, propusă de Ioan Albu, foarte probabil, inscripția făcând referire la înăbușirea unei

la iveală însă ghiulele de piatră – elemente obișnuite pentru fortificațiile din secolul al XV-lea –, atât în cetate, cât și, mai demult, întâmplător, pe pantele din jurul acesteia⁵⁵, ceea ce dovedește implicarea sa, măcar o dată, într-un eveniment militar. Mai reamintim grija față de aprovizionarea cetății și trimiterea unei mari sume de bani în perioada premergătoare bătăliei de la Mohacs (1526), ca semn clar al importanței acordate, de regalitatea maghiară, cetății Poenari în sistemul defensiv antiotoman, fapt pe care l-am mai menționat deja.

Analiza zooarheologică, efectuată pentru prima dată pe un lot provenind dintr-o cetate medievală din Țara Românească, a arătat că oasele aparțin unor animale tinere, din specii diverse: ovicaprine, porc, vită, păsări, iepure (vânat)⁵⁶. Deși eșantionul de oase de animale găsite în turnul donjon este extrem de mic, rezultatul analizei ar putea indica, totuși, o tendință și nu o pură întâmplare, privind obiceiurile culinare ale personalului cetății. Este mai greu de spus dacă oasele proveneau de la ceea ce consumaseră slujitorii de rând ori, mai degrabă, de la masa castelanului și/sau a anturajului său. Foarte probabil, resturile osteologice aparțin, ca și ceramica, tot etapei târzii a utilizării cetății.

În urma celor prezentate mai sus, putem conchide că recente săpături nu au adus alte indicii materiale privind vechimea turnului, ci doar obiecte, în special din etapa a doua de funcționare a cetății, confirmând și completând observațiile arheologice anterioare.

Deși datările pe baza materialelor arheologice sunt destul de clare, cel puțin pentru faza a doua a cetății, în ceea ce privește cronologia turnului donjon (momentul istoric căruia îi aparține), se pot formula trei ipoteze, cu grade de probabilitate diferite: 1) se încadrează etapei premergătoare întemeierii Țării Românești, chiar cu posibile origini teutone; 2) a fost ridicat de Basarab I anterior bătăliei de la Posada, și eventual, ar putea fi identificat cu „castrum Argys”, menționat în anul 1330⁵⁷; 3) a fost construit de urmașii lui Basarab I, după mijlocul secolului al XIV-lea. Pentru a încerca să răspundem la întrebarea privind datarea turnului, au fost prelevate câteva probe, în vederea datării radiocarbon, din mai multe contexte: cărbune de pe stânca nativă pe care a fost clădit turnul și mortare din diverse puncte ale „fundației” acestuia și din umplutura gropii cioplite în stâncă.

Analizele radiocarbon, cu o probabilitate de 95,5%, au dat următoarele rezultate: 1306–1365 (53,7%), 1384–1428 (41,8%) – pentru o probă din cărbunele de pe stânca nativă; 1270–1325 (58,9%), 1354–1394 (36,6%) – pentru o probă de mortar din nivelul de construcție al turnului; 1308–1364 (44,9%), 1386–1435 (50,6%) – pentru o probă de mortar din

fundația vestică a turnului; 1397–1530 (73,4%), 1540–1635 (22,1%) – pentru o probă de mortar din fundația nordică a turnului; 1417–1515 (87,5%), 1590–1620 (8%) – pentru o probă de mortar din umplutura gropii cioplite în stâncă⁵⁸.

După cum se observă cu ușurință din aceste date, ipoteza construirii turnului de către teutoni (1211–1225) sau cândva după, dar anterior anului 1300, se exclude din start. Cu excepția, de altfel previzibilă, a mortarului din umplutura gropii cioplite în stâncă și, foarte probabil, a mortarului de la fundația de nord a turnului, care datează din faza de refacere a cetății, de la mijlocul secolului al XV-lea (Vlad Țepeș) sau, eventual, din timpul intervențiilor constructive de la începutul secolului al XVI-lea, celelalte probe indică, în proporții variabile, două intervale cronologice distincte. Primul acoperă, în linii mari, prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar cel de-al doilea sfârșitul secolului al XIV-lea și prima treime din veacul al XV-lea. În primul caz, corelând datările, ar rezulta un interval restrâns, indicat de trei probe, între anii 1308–1325, ceea ce, din punct de vedere istoric, ar coincide în cea mai mare parte cu domnia lui Basarab I (1314–1338) sau cu ultimii ani ai predecesorului său (Negru Vodă). În cel de-al doilea caz, se conturează mai multe intervale restrânse: un interval, indicat de două probe, între anii 1386 și 1428; un interval, indicat de trei probe, între anii 1386 și 1394; un interval, indicat de trei probe (dacă acceptăm faptul că mortarul din fundația nordică nu aparține fazei a doua de construcție) între anii 1397 și 1428. Aceste intervale ar coincide, din punct de vedere istoric, în cea mai mare parte, cu domnia lui Mircea cel Bătrân (1386–1418).

Corelarea datărilor radiocarbon cu materialele arheologice și cu observațiile de natură arhitectural-constructivă⁵⁹ favorizează, mai degrabă, primul interval cronologic, și anume faptul că turnul donjon a fost clădit în vremea lui Basarab I (1314–1338), ceea ce ar rezona și cu tradiția istorică, în care cetatea este atribuită legendarului Negru Vodă (1290–1313). Se confirmă astfel observațiile și intuiția remarcabilă a regretatului Gheorghe I. Cantacuzino, autorul primelor săpături arheologice de la cetatea Poenari.

La final, aș dori să mai adaug că, deși perspectiva obținerii unor date noi era mai degrabă incertă, deoarece cercetările au avut loc pe o suprafață foarte restrânsă, într-un monument în care, în urmă cu peste 50 de ani, se desfășuraseră săpături arheologice ample, urmate

revolte a țăranilor din satele vecine cu cetatea în contextul tulbure al anului 1522.

⁵⁵ Cantacuzino 1971, p. 279 și la nota 62.

⁵⁶ Vezi în continuare: David Baci, *Notă asupra materialului faunistic de la Cetatea Poenari*, p. 363–366.

⁵⁷ Asupra infirmării ipotezei construirii turnului donjon de către teutoni și a identificării cetății Poenari cu „castrum Argys” de la 1330, vezi Cantacuzino 1971, p. 266–267 și cu literatura mai veche.

⁵⁸ The radiocarbon dating was supported under Research Programme Partnership in Priority Areas PNII MEN-UEFISCDI, contract PN 23210102 and PN 23210201. Experiments were carried out at the 1 MV Tandatron™ accelerator from “Horia Hulubei” National Institute for Physics and Nuclear Engineering (IFIN-HH) and were supported by the Romanian Government Programme through the National Programme for Infrastructure of National Interest (IOSIN). Publicarea completă a rezultatelor datărilor va face obiectul unui studiu de specialitate, alcătuit împreună cu echipa de la laborator.

⁵⁹ Pe baza datelor radiocarbon, nu poate fi exclusă în totalitate ipoteza construirii de către Mircea cel Bătrân a turnului donjon; totuși, epoca istorică a acestuia corespunde, din punct de vedere al arhitecturii militare, cu edificarea unor fortificații mai complexe, cu mai multe turnuri legate cu cortine.

de o restaurare masivă, rezultatele au depășit cu mult așteptările. Se dovedește, încă o dată, că o porțiune mică de teren poate oferi surprize arheologice uriașe, și că un monument nu poate fi considerat niciodată cercetat în totalitate.

CATALOGUL PIESELOR

1. vas borcan; fragment buză; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu; decor incizat, canelură (Fig. 7/1; 8/1).
2. toartă fragmentară de oală; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu; două șanțuri fine, longitudinale, mărginesc o nervură puțin îngroșată (Fig. 7/2; 8/2).
3. vas borcan; fragment fund și burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; ars secundar: roșu-cărămiziu cu pete gri și brun închis, la exterior și interior; la interior se observă urmele degetelor olarului, „coaste” (Fig. 7/3; 8/3).
4. vas borcan; fragment burtă/gât; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu (Fig. 7/4; 8/4).
5. vas borcan; fragment fund; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu (Fig. 7/5; 8/5).
6. vas borcan; fragment fund; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant incomplet; roșu-cărămiziu; la interior pete mici maronii; urmele șnurului cu care a fost desprins de pe roată (Fig. 7/6; 8/6).
7. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant incomplet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/7; 10/7).
8. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant incomplet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/8; 10/8).
9. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/9; 10/9).
10. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; ars secundar: cărămiziu-marونیu cu pete gri închis la exterior și interior (Fig. 9/10; 10/10).
11. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/11; 10/11).
12. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă mai poroasă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/12; 10/12).
13. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; ars secundar puternic: gri-brun la exterior și interior (Fig. 9/13; 10/13).
14. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant complet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/14; 10/14).
15. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant incomplet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/15; 10/15).
16. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant incomplet; cărămiziu-gălbui (Fig. 9/16; 10/16).
17. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant incomplet; roșu-cărămiziu (Fig. 9/17; 10/17).
18. vas borcan; fragment burtă; roata rapidă; pastă cu nisip fin și mica; ars oxidant incomplet; roșu-cărămiziu; decor incizat: canelură fină; la interior se observă urmele degetelor olarului, „coaste” (Fig. 9/18; 10/18).
19. cui de fier; bine conservat; tija dreptunghiulară în secțiune, cu capătul bătut ușor într-o parte; L: 8,5 cm; G: 6 g (Fig. 11/19).
20. cui de fier; bine conservat, pare să aibă vârful rupt; tija dreptunghiulară, puțin mai groasă și capătul lătit ca o daltă, cu o foarte mică prelungire în sus; ușor îndoit spre capătul de batere; L: 7 cm; G: 11 g (Fig. 11/20).
21. cui de fier; bine conservat; cap de batere circular neregulat (D: 1,2 cm); tija subțire oarecum rectangulară în secțiune, cu muchiile puțin vizibile; L: 6 cm; G: 5 g (Fig. 11/21).
22. cui de fier; bine conservat, puțin îndoit, păstrează resturi de lemn printre oxizii de fier; cap de batere circular neregulat (D: 1,4 cm); tija subțire, aproximativ rectangulară în secțiune, cu muchiile puțin vizibile; L: 5,6 cm; G: 5 g (Fig. 11/22).
23. cui de fier; bine conservat, îndoit, păstrează resturi de lemn printre oxizii de fier; cap de batere circular neregulat (D: 1,6 cm); tija subțire, aproximativ rectangulară în secțiune, cu muchiile puțin vizibile; L: 9,3 cm; G: 10 g (Fig. 11/23).
24. vârf de săgeată; de fier; cu tub de fixare conic; partea activă piramidal alungită (2,2 cm); L: 4,8 cm; G: 5 g (Fig. 11/24).
25. monedă de aur; 3,56 g; diametrul 21 mm; gulden; Baia 1446; lancu de Hunedoara, regent al Ungariei (1446-1452). Pe avers: IOhAnES D h W R VNGARIE GV; un scut împărțit în patru câmpuri, două cu benzile orizontale, într-unul crucea dublă, iar în celălalt un corb. Pe revers: S LADISL - AUS REX; Ladislau cel Sfânt în picioare cu coroană și nimb, cu tunică și mantie, ținând securea în mâna dreaptă și globul cruciger în mâna stângă (Fig. 11/25).

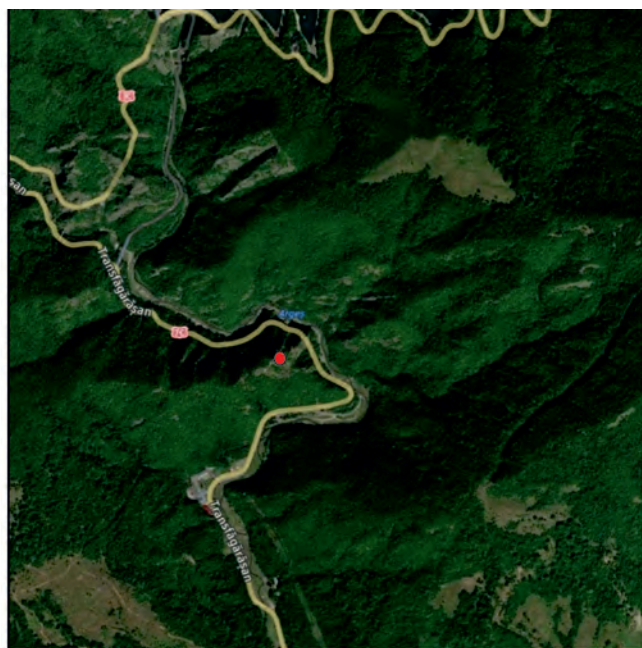
MULȚUMIRI

Mulțumiri speciale echipei de la Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”, Corina Simion, Oana Gâza, Maria Ilie, Doru Păceșilă, Cristian Mănăilescu.

BIBLIOGRAFIE

- Albu 2014 – I. Albu, *Memoria epigrafică în Europa Centrală și de Sud-Est (Evul mediu și epoca premodernă)*, Sibiu, 2014.
- Banfi 1947 – F. Banfi, „*Imago Hungariae*” nella cartografia italiana del Rinascimento, Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria in Roma, Nuova Serie 11, Roma, 1947.

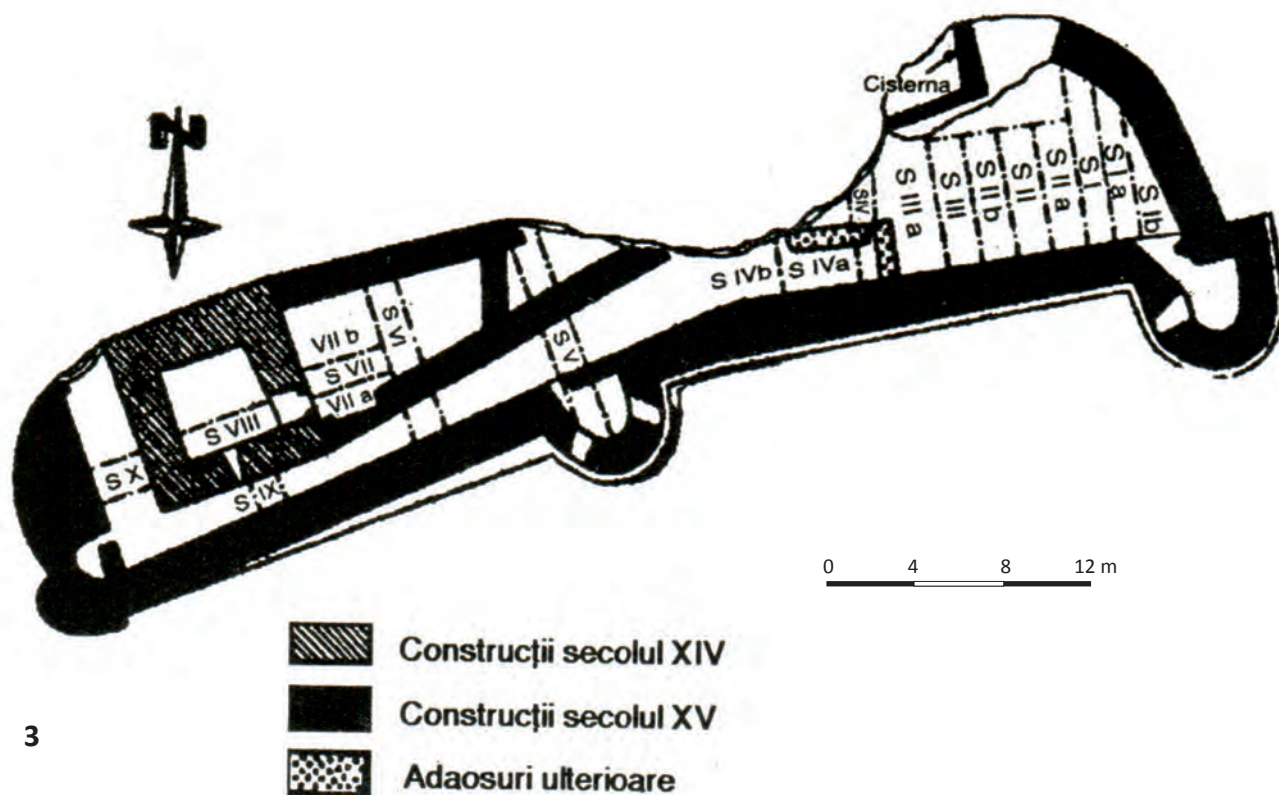
- Bogdan 1905 – I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I (1413–1508), București, 1905.
- Cantacuzino 1971 – Gh. I. Cantacuzino, *Cetatea Poenari*, SCIV 22(2), 1971, p. 263–289.
- Cantacuzino 1971a – Gh. I. Cantacuzino, *Date noi cu privire la cetatea Poenari (Argeș)*, StComPitești 3, 1971, p. 209–216.
- Cantacuzino 1981 – Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII–XVI)*, București, 1981.
- Cantacuzino 2001 – Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII–XVI*, ediția a II-a, București, 2001.
- Călători străini, I, 1968 – *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968.
- Călători străini, II, 1970 – *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970.
- Cristocea et alii 2014 – S. Cristocea, M. Păduraru, I. Dumitrescu, *Cercetările arheologice din biserica mănăstirii Valea (jud. Argeș) campania 2012*, Argesis 23, 2014, p. 7–24.
- Diaconescu 2009 – P. V. Diaconescu, *Arheologia habitatului urban târgoviștean – secolele XIV–XVIII*, Târgoviște 2009.
- DRH B, vol. I – *Documenta Romaniae Historica B, Țara Românească*, vol. I (1247–1500), București, 1966.
- DRH B, vol. III – *Documenta Romaniae Historica B, Țara Românească*, vol. III (1526–1535), București, 1975.
- DRH B, vol. IV – *Documenta Romaniae Historica B, Țara Românească*, vol. IV (1536–1550), București, 1981.
- DRH B, vol. V – *Documenta Romaniae Historica B, Țara Românească*, vol. V (1551–1565), București, 1983.
- DRH B, vol. VI – *Documenta Romaniae Historica B, Țara Românească*, vol. VI (1566–1570), București, 1985.
- DIR B, veac. XVI, vol. II – *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. II (1526–1550)*, București, 1951.
- DIR B veac. XVI, vol. V – *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. II (1581–1590)*, București, 1952.
- Hurmuzaki, Iorga vol. XI, 1900 – *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Publicate sub auspiciul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române*, vol. XI (1517–1612), cuprindend documente adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga, București, 1900.
- Hurmuzaki, Iorga vol. XV/1, 1911 – *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Publicate sub auspiciul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române*, vol. XV, Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, publicate după copile Academiei Române de N. Iorga, Partea 1: 1358–1600, București, 1911.
- Huszar 1979 – L. Huszar, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München, 1979.
- Istoria Țării Românești 1290–1690 – *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc*, Ediție critică întocmită de C. Grecescu, D. Simonescu, *Cronicle medievale ale României III*, București, 1960.
- Lapedatu 1909 – A. Lapedatu, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal. Vințul și Vurperul*, BCMI II, 1909, nr. 1, p. 40–44.
- Lapedatu 1910 – Alexandru Lapedatu, *Două vechi cetăți românești: Poenarii și Dâmbovița*, BCMI III, 1910, nr. 4, fasc. 12, p. 177–189.
- Marcu Istrate 2008 – Daniela Marcu Istrate, *Catedrala romano-catolică „Sfântul Mihail” și Palatul Episcopal din Alba-Iulia. Cercetări arheologice (2000–2002)*, Alba Iulia, 2008.
- Neofit 1890 – Mitropolitul Ungrovlahiei Neofit (1738–1754), *Însemnarea călătoriei ce am făcut în eparhia noastră, tot în zilele preainălțatului Constantin voevod Mavrocordat*, ed. Ghenadie al Rîmnicului (Enăceanu), BOR 14(9) 9, 1890, p. 718–724.
- Oța et alii 2011 – S. Oța, L. Oța, M. Georgescu, E. Popa, *Piese de metal, os și piatră descoperite în cetatea de la Carașova-Grad (com. Carașova, jud. Caraș-Severin)*, MCA 7, 2011, p. 83–114.
- Panaiteanu 1961 – P. P. Panaiteanu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și în Moldova*, Studii. Revistă de istorie 14(1), 1961, p. 49–86.
- Popescu-Spineni 1978 – M. Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978.
- Quellen zur Geschichte Siebenbürgens, Bd. I. – *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven. Herausgegeben vom Ausschuss der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Erster Band I. Abtheilung: Rechnungen I. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation: Mit mitteln der Sächsischen Universität hrsg. vom Ausschuss der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. I. Band. von c. 1380–1516*, Hermannstadt, 1880.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Bd. II. – *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen Herausgegeben auf Kosten der Stadt Kronstadt von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. Zweiter Band. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Zweiter Band. Rechnungen aus 1526–1540*, Kronstadt, 1889.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Bd. III. – *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen Herausgegeben auf Kosten der Stadt Kronstadt von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. Dritter Band. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Dritter Band. Rechnungen aus (1475) 1541–1550 (1571)*, Kronstadt, 1896.
- Stoicescu 1968 – N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1968.
- Sulzer 1781 – F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, vol. I, Viena, 1781.



1



2



3

Figura 1. 1. Harta actuală cu locul în care se află Cetatea Poenari; 2. Harta austriacă Moldawier Wallachisch Militär Regiment – prima ridicare topografică 1773–1774, în care Cetatea Poenari apare ca „Csetatje a lui Negru Voda”; 3. Planul cetății Poenari, cu cercetările arheologice din anii 1968–1970, coordonate de Gheorghe I. Cantacuzino (după Cantacuzino 2001).

Figure 1. 1. Current map showing the location of Poenari Fortress; 2. Austrian map Moldawier Wallachisch Militär Regiment – first topographic survey 1773–1774, in which Poenari Fortress appears as “Csetatje a lui Negru Voda”; 3. Plan of Poenari Fortress with archaeological research from 1968–1970 coordinated by Gheorghe I. Cantacuzino (according to Cantacuzino 2001).



Figura 2. Cetatea Poenari. 1. Vedere aeriană; 2. Vedere de la est, cu intrarea în turnul donjon; 3. Vedere din interiorul turnului donjon, înainte de începerea săpăturilor.

Figure 2. Poenari fortress. 1. Aerial view; 2. View from the east with the entrance into the donjon tower; 3. View from inside the donjon tower before the start of excavations.

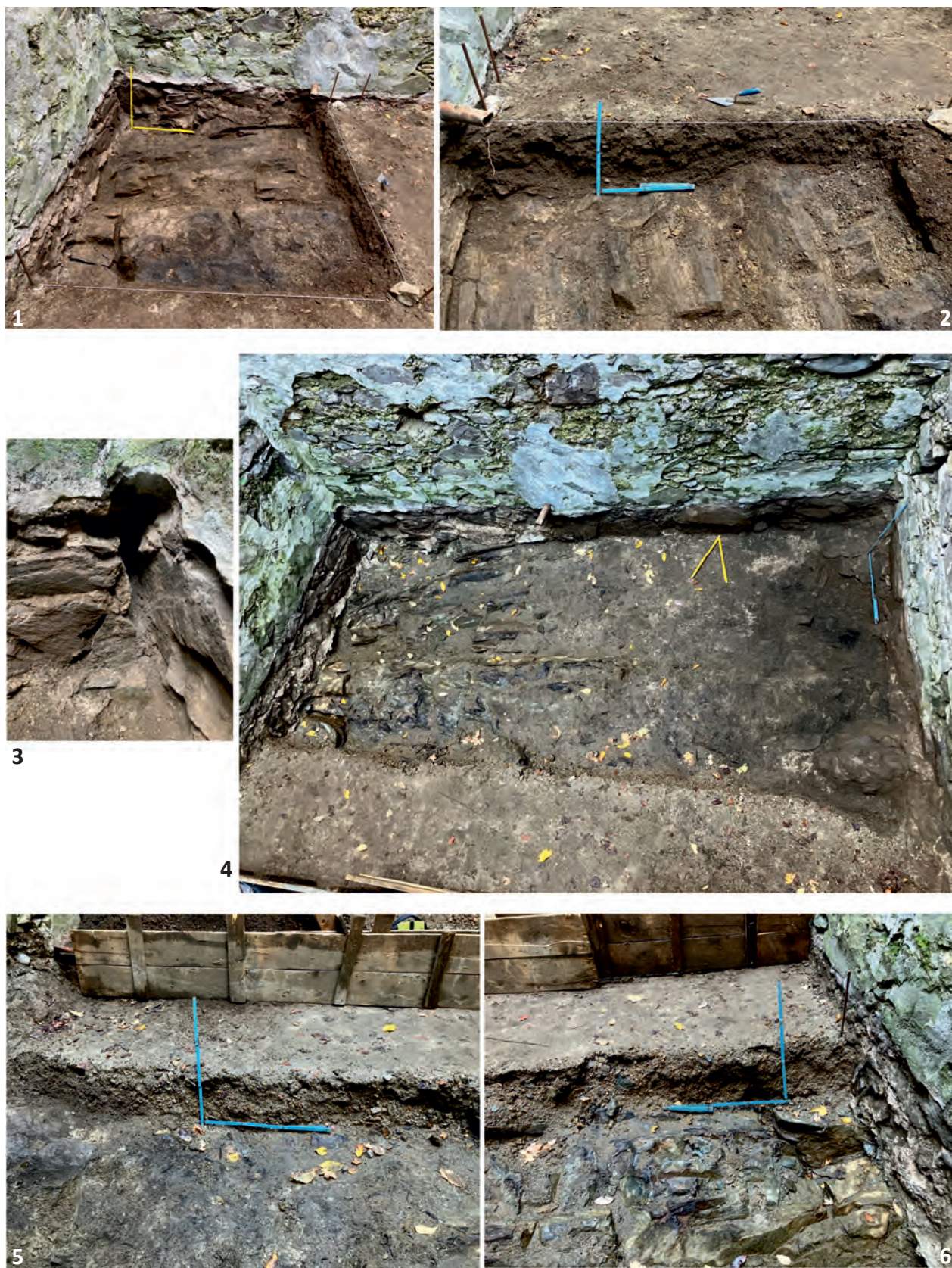


Figura 3. Cetatea Poenari. 1. Secțiunea 1 vedere către nord; 2. Profilul estic al secțiunii 1; 3. Detaliu cu fisura zidurilor din colțul de NV al turnului; 4. Vedere de ansamblu a secțiunilor 1 și 2, după desființarea marțorului stratigrafic; 5. Profilul sudic al secțiunii 2; 6. Profilul sudic al secțiunii 1.

Figure 3. Poenari fortress. 1. The trench 1 view to the north; 2. Eastern profile of the trench 1; 3. Detail with the crack in the walls at the northwest corner of the tower; 4. Overview of the trench 1 and 2 after the removal of the stratigraphical marker; 5. Southern profile of the trench 2; 6. Southern profile of the trench 1.



Figura 4. Cetatea Poenari. 1. Vedere de ansamblu, extinderea săpăturii către sud, cu groapa cioplită în stâncă în prim plan; 2. Groapa văzută în secțiune spre sud; 3. Groapa după golire, vedere de sus; 4. Vedere a gropii spre sud.

Figure 4. Poenari fortress. 1. Overall view of the excavation extending southward, with the rock-carved pit in the foreground; 2. The pit seen in section looking south; 3. The pit after emptying, top view; 4. View southward of the pit.



Figura 5. Cetatea Poenari. 1. Groapa cioplită în stâncă în interiorul turnului donjon și obiectele găsite în interiorul acesteia: 2. Gulden lincu de Hunedoara 1446; 3. Vârf de săgeată; 4-5. Fragmente ceramice; 6-7. Cuie de fier.

Figure 5. Poenari fortress. 1. The pit cut into the rock inside the donjon tower and the objects found inside it: 2. Gulden lincu of Hunedoara 1446; 3. Arrowhead; 4-5. Ceramic fragments; 6-7. Iron nails.

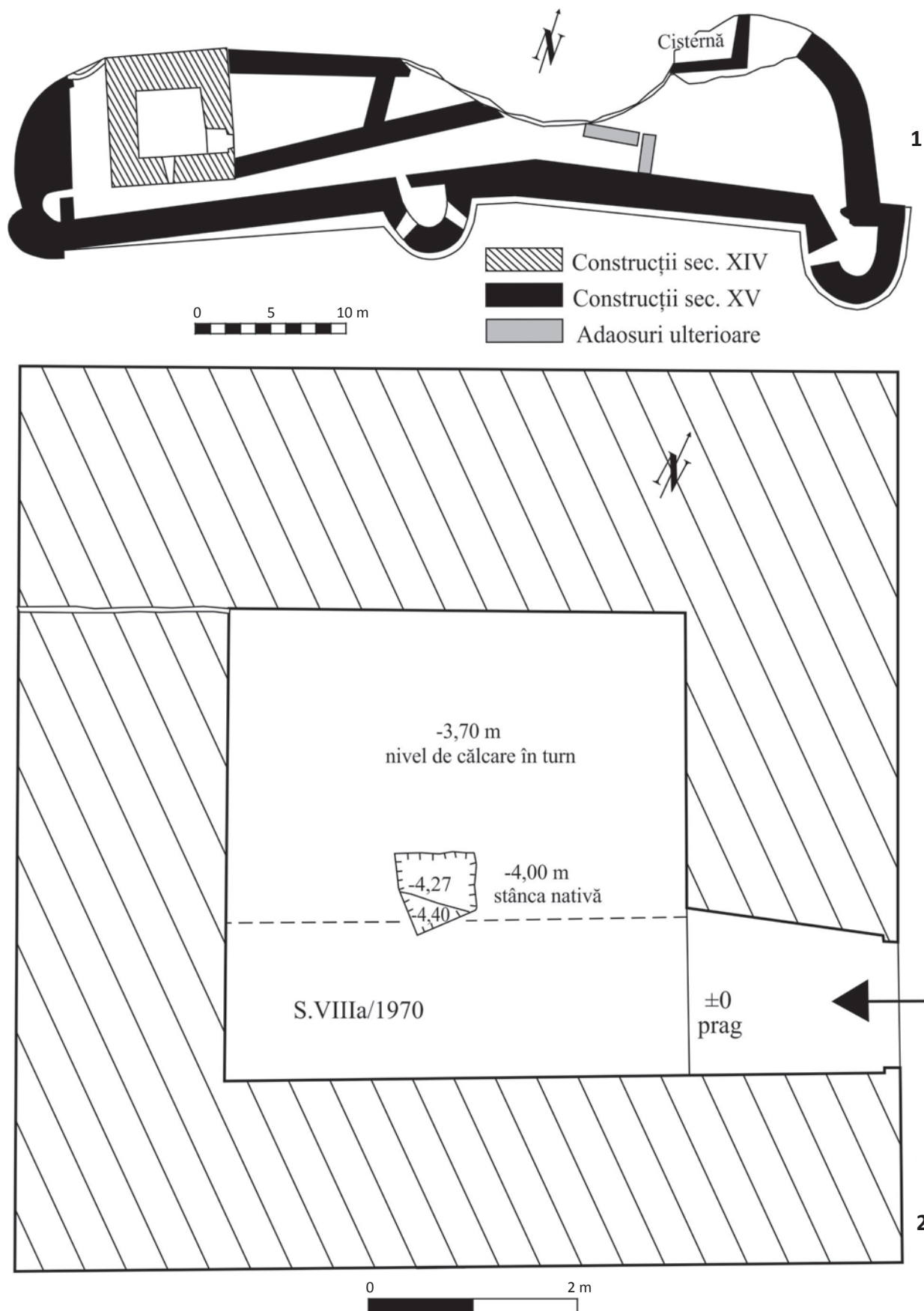


Figura 6. 1. Planul cetății Poenari (prelucrare după Cantacuzino 2001); 2. Planul turnului donjon (2023).

Figure 6. 1. Plan of the Poenari fortress (processing after Cantacuzino 2001); 2. Plan of the donjon tower (2023).



Figura 7. Cetatea Poenari. Fragmente ceramice descoperite în interiorul turnului donjon: 1. Buză de oală; 2. Toartă; 3, 5–6. Funduri de oale; 4. Burtă de vas (desene).

Figure 7. Poenari fortress. Ceramic fragments found inside the donjon tower: 1. Pot lip; 2. Pot handle; 3, 5–6. Pot bottoms; 4. Pot belly (drawings).



Figura 8. Cetatea Poenari. Fragmente ceramice descoperite în interiorul turnului donjon: 1 Buză de oală; 2. Toartă; 3, 5–6. Funduri de oale; 4. Burtă de vas (fotografii).

Figure 8. Poenari fortress. Ceramic fragments found inside the donjon tower: 1. Pot lip; 2. Pot handle; 3, 5–6. Pot bottoms; 4. Pot belly (photos).

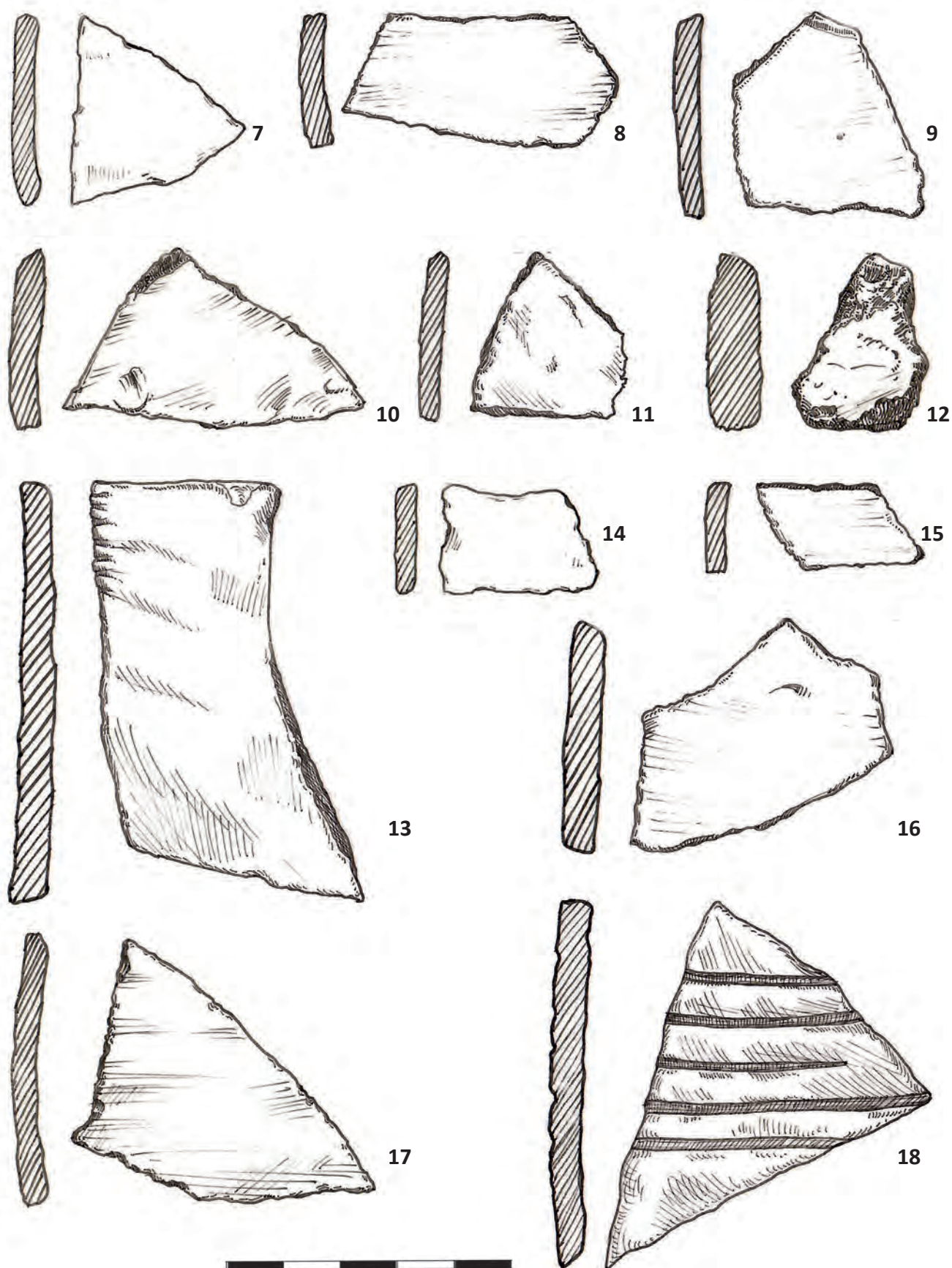


Figura 9. Cetatea Poenari. Fragmente ceramice descoperite în interiorul turnului donjon: 7–18. Burți de vase (desene).

Figure 9. Poenari fortress. Ceramic fragments found inside the donjon tower: 7–18. Pot bellies (drawings).



Figura 10. Cetatea Poenari. Fragmente ceramice descoperite în interiorul turnului donjon: 7–18. Burți de vase (fotografii).

Figure 10. Poenari fortress. Ceramic fragments found inside the donjon tower: 7–18. Pot bellies (photos).

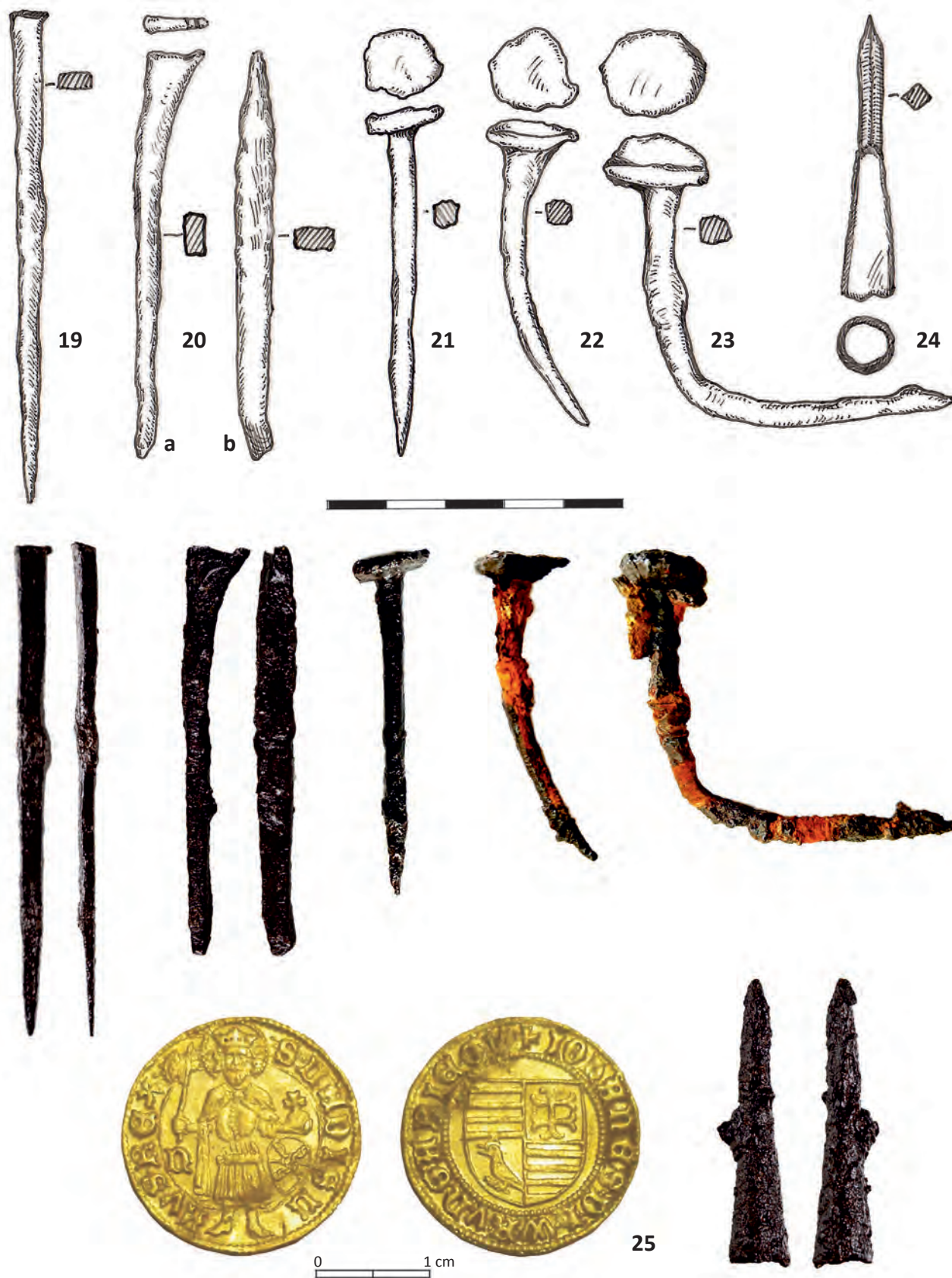


Figura 11. Cetatea Poenari. Obiecte de metal descoperite în interiorul turnului donjon: 19–23. Cuie de fier; 24. Vârf de săgeată (desene și foto); 25. Gulden lancu de Hunedoara 1446.

Figure 11. Poenari fortress. Metal objects found inside the donjon tower: 19–23. Iron nails; 24. Arrowheads (drawings and photos); 25. Gulden lancu of Hunedoara 1446.

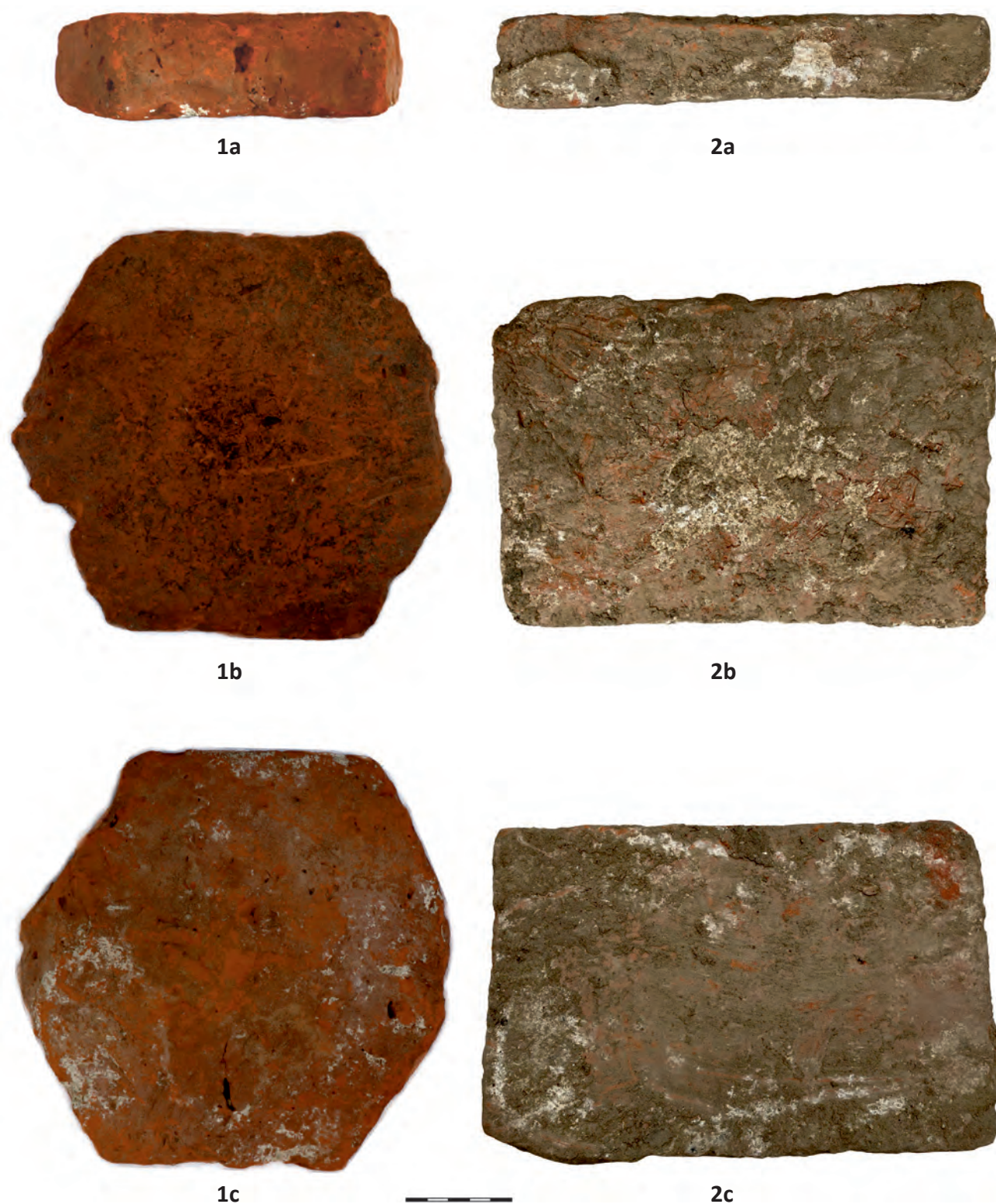


Figura 12. Cetatea Poenari: 1a–c Căramidă hexagonală descoperită în turnul donjon în timpul cercetărilor arheologice din anii 1968–1970 aflată la Muzeul Municipal Curtea de Argeș; 2a–c cărămidă dreptunghiulară descoperită în turnul donjon în umplutura gropii cioplite în stâncă în timpul cercetărilor arheologice din anul 2023.

Figure 12. Poenari fortress. 1a–c. Hexagonal brick discovered in the donjon tower during the archaeological research from 1968–1970, in the Curtea de Argeș Municipal Museum; 2a–c. Rectangular brick discovered in the donjon tower in the fill of the rock-cut pit, during the archaeological research from 2023.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

AAC – Acta Archaeologica Carpatica, Kraków
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania, Cluj
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMM – Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaMT – Acta Musei Tutovensis, Bârlad
AIGR – Anuarul Institutului Geologic al României, București
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
Alt-Thüringen – Alt-Thüringen : Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens
Aluta – Aluta. Revista Muzeului Național Secuiesc Sfântu Gheorghe
Anatolia Antiqua – Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne. Institut Français d'Etudes anatoliennes d'Istanbul
Anatolica – Anatolica. The Netherlands Institute for the Near East in Leiden
AnB – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
AncNearEastSt – Ancient Near Eastern Studies, Leuven, Belgia
Angustia – Angustia. Arheologie, Etnografie, Sfântu Gheorghe
Anmed – Anmed. Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, Antalya, Turcia
Antiquity – Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology, University of York
AnUCraiova – Analele Universității din Craiova, Craiova (seria Istorie)
AO – Arhivele Olteniei
Apulum – Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeol Anthropol Sci – Archaeological and Anthropological Sciences
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
ArchHung – Archaeologia Hungarica, Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, Budapest
Area – Area. Royal Geographical Society, London
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhDIUkrajn – Arheologija i Danija Istorija Ukraini, Institut Arheologij NAN Ukrainj, Kijv
ArheologijaKiiv – Arheologija. Nacional'na akademija nauk Ukraini. Institut arheologii, Kiev
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskih Istočnikov, Moscova
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
ArhPrevMoldova – Arheologia Preventivă în Republica Moldova
BA – Biblioteca de Arheologie, București
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCH – Bulletin de Correspondance Hellénique, Athènes-Paris
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-A – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Arheologie, Tulcea
BibIMemAnt – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BibIThrac – Bibliotheca Thracologica, București
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly)
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BOR – Biserica Ortodoxă Română
BSA – British School at Athens, Athens
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
BSPF – Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
BSSC – Buletinul Societății de Științe din Cluj
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, Bacău

- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
- Cerclst – Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași
- Cumidava – Cumidava. Culegere de studii și cercetări. Muzeul de Istorie Brașov
- Current Anthropology – Current Anthropology. University of California, Merced
- Dacia – Dacia (Nouvelle Série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius, Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- DissArch – Dissertationes Archaeologicae. Eötvös Loránd University, Budapest
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemNap – Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
- FolArchPoznan – Folia Praehistorica Posnaniensia, Instytut Archeologii, Poznań
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
- Hill¹ – P.V. Hill, *The dating and the arrangement of the undated coins of Rome, A.D. 98–148*, Londra, 1970
- Hill² – P.V. Hill, *The coinage of Septimius Severus and his family of the mint of Rome, A.D. 193–217*, Londra, 1964
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Howgego – C. J. Howgego, *Greek Imperial Countermarks. Studies in the provincial coinage of the Roman empire*, Londra, 1985
- Human Evolution – Human Evolution, International Institute for Humankind Studies and University of Florence
- IJO – International Journal of Osteoarchaeology
- Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
- JAMÉ – A nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve
- JAnat – Journal of Anatomy
- JAS – Journal of Archaeological Science
- JDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
- JFS – Journal of Forensic Sciences
- JHE – Journal of Human Evolution
- JRA – Journal of Roman Archaeology
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
- JRS – The Journal of Roman Studies
- Klio – Klio. Beiträge zur Alten Geschichte, Berlin
- KST – T. C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, Mayıs 1979 [Republic of Turkey, General Directorate of Ancient Monuments and Museums, first Turkish annual meeting for the results of excavations, Ankara, May 1979] (1979–2020).
- LRBC, I – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394–498*, Londra, 1965; I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P.V. Hill, J.P.C. Kent)
- LRCW – Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry
- MAIASP – Materialy po Arheologii i Istorii Antičnogo i Srednevekovogo Pričernomor'ja (Материалы по Археологии и Истории Античного и Средневекового Причерноморья), Nižnevarovsk.
- Marisia – Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu Mureș
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- MHÁS – Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, Miskolc–Budapest–Szeged–Szombathely
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MPR – I. Barnea, Les monuments paléochrétiens de Roumanie, Sussidi allo studio delle antichità cristiane pubblicati per cura del Pontificio Istituto di archeologia Cristiana 6, Città del Vaticano, 1977
- Musaica – Musaica Archaeologica, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava
- Olba – Mersin University Publications of the Research Center of Cilician Archaeology, Mersin, Turkey
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Pallas – Pallas. Revue d'Etudes Antiques, Toulouse
- PATABS – *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea*
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, Münster
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
- Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
- RAN – Revue archéologique de Narbonnaise, Montpellier
- RCRF – Rei Cretariae Romanae Fautorum
- Recueil – W.H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, I-IV, Paris, 1904–1912
- RevArh – Revista Arheologică, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RGZM – Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz, Mainz
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra. II, *Vespasian to Hadrian*, 1926; III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranius Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313-337*, 1966 (P.M. Bruun)
- RIC, II².1 – I.A. Carradice, T.V. Buttrey, *The Roman Imperial Coinage*, II.1, *Vespasian to Domitian*, Londra, 2007 (ediția a II-a, revizuită)
- RossArch – Rossijskaya Arheologiya. Institut arheologii Rossijskoj akademii nauk, Moskva
- RPC III – M. Amandry, A. Burnett, J. Mairat, *Roman Provincial Coinage*, III, *From Nerva to Hadrian (AD 96–138)*, Londra / Paris, 2015; versiune online https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=3
- RPC IV.1 – V. Heuchert, *Roman Provincial Coinage*, IV.1, *From Antoninus Pius to Commodus (AD 138–192): Cyrenaica to Bithynia-Pontus*, online (2005); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=4
- RPC V.3 – A. Burnett et alii, *Roman Provincial Coinage*, V.3, *From Pertinax to Macrinus (AD 193–218): Lycia-Pamphylia to Egypt*, online (2024); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=10
- RPC VI – D. Calomino, A. Burnett, *Roman Provincial Coinage*, VI, *From Elagabalus to Maximinus Thrax (AD 218–238)*, online (2017, 2022); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=11
- RPC VII.2 – J. Mairat, M.S. Butcher et alii, *Roman Provincial Coinage*, VII.2, *From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra / Paris, 2022; versiune online https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=14
- RPC VIII – J. Mairat et alii, *Roman Provincial Coinage*, VIII, *Philip I (AD 244–249)*, online (2020); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=15
- SA – Sovetskaja Arheologija, Akademija Nauk SSSR, Institut Arheologii, Moskva
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SEAT – Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens, Rahden/Westphalia
- Simpozion Chișinău 2004 – *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, Domn al Moldovei (1504–2004)*, Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004. *Comunicări, studii și note*, București, 2007.
- ŚląskieSprawArch – Śląskie Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław, Polonia
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNG-ANS, *Macedonia I – Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society, Part 7, Macedonia I: Cities, Thracio-Macedonian tribes, Paeonian kings*, New York, 1987
- SNGCop 5 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942-1969 (serie reeditată); V, *Ionia, Caria and Lydia*, West Milford, 1982
- SP – Studii de Preistorie, București
- SprawArch – Sprawozdania Archeologiczne, Warsaw
- StArchBrno – Studia Archaeologica Brunensia, Masaryk University, Brno
- Starinar – Starinar. Arheološki institut Beograd
- StComPitești – Studii și Comunicări, Seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești
- StMatTârguMureș – Studii și Materiale, Târgu Mureș
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Studia Hercynia – Studia Hercynia. Journal of the Institut of Classical Archaeology, Univerzita Karlova, Cehia
- Studia Praehistorica – National Archaeological Institute with Museum of the Bulgarian Academy of Sciences
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Anuarul Muzeului Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
- Th-D – Thraco-Dacica, București

Transylvanian Review –Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca

Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național Curtea Domnească Târgoviște

Varia Anatolica – Varia Anatolica. L'Institut Français d'Études Anatoliennes, Istanbul

Vărbănov I – I. Vărbănov, *Greek imperial coins and their values (the local coinage of the Roman Empire)*, I, *Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*, Burgas, 2005

Varbanov II – I. Vărbănov, *Greek imperial coins*, II, *Thrace* (from Abdera to Pautalia), Burgas, 2005

WorldA – World Archaeology

ZAM – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Bonn

Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad